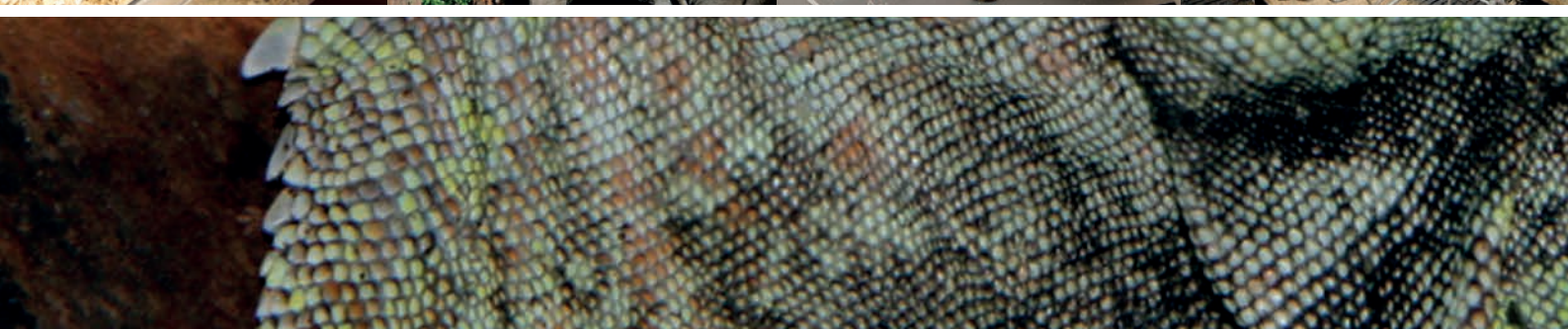

Rapportage zelfevaluatie
LECTORAAT WELZIJN VAN DIEREN
november 2012

Hogeschool
**VAN HALL
LARENSTEIN**

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

360 graden dierenwelzijn

Zelfevaluatie van het lectoraat Welzijn van Dieren

Evaluatieperiode 2007-2012

Ten behoeve van de beoordeling van de onderzoekskwaliteit
van het lectoraat Welzijn van Dieren

Colofon

Rapportage zelfevaluatie lectoraat Welzijn van Dieren
Hogeschool Van Hall Larenstein
Leeuwarden, Velp, Wageningen
In opdracht van de directie van Hogeschool Van Hall Larenstein
November 2012

Redactie: Hans Hopster, Vincent Pompe en Marianne Remmers

Fotografie: Godelieve Kranendonk, Fred van Welie en Studio André Ruigrok

Vormgeving: Studio Bassa, Culemborg

Productie: Silo, Helmond

Contact

Postadres: Postbus 1528
8901 BV Leeuwarden

Bezoekadres: Agora 1
8934 CJ Leeuwarden

Telefoon: 0320-238206
e-mail: h.hopster@wur.nl
website: www.vanhall-larenstein.nl
www.dierenwelzijnsweb.nl

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
2 Input	13
2.1 Visie en missie: 360° blik met een verbindende aanpak	13
2.2 Mensen en middelen	14
2.3 Portfolio	17
2.4 Samenwerking, netwerken en relaties	19
2.5 Processen	20
3 Output	25
3.1 Kennisontsluiting: onderwijs en scholing	25
Diergeoriënteerd	25
Mensgeoriënteerd	26
Praktijkgeoriënteerd	27
3.2 Kennisontwikkeling	27
Diergeoriënteerd	27
Mensgeoriënteerd	28
Praktijkgeoriënteerd	29
3.3 Belangrijkste opbrengsten	29
Kennisontsluiting	29
Kennisontwikkeling	30
4 Evaluatie	33
4.1 SWOT	33
Sterk	33
Zwak	34
Kansen	34
Bedreigingen	34
4.2 Ontwikkelstrategieën	34
Kans - Sterk	34
Kans - Zwak	35
Bedreiging - Sterk	35
Bedreiging - Zwak	35
Prioriteitenlijst	36
Naar verbindende waarde	36
Bijlage 1: Kennisontwikkeling: interne projecten vanuit het lectoraat	39
Bijlage 2: Kennisontwikkeling: externe projecten voor opdrachtgevers	40
Bijlage 3: Kennisontwikkeling / ontsluiting: vakbladartikelen en columns	41
Bijlage 4: Kennisontsluiting: met samenwerkende partners	43
Bijlage 5: Kennisontsluiting: lezingen vanuit het lectoraat	45
Bijlage 6: Specificatie van de tweede en derde geldstroom middelen	48
Bijlage 7: Samenvatting interviews stakeholders lectoraat Welzijn van Dieren	49
Bijlage 8: Samenvatting interviews studenten en alumni	54

Samenvatting

Hogeschool van Hall Larenstein is een kennisinstelling waarin de onderzoekstaak wetenschappelijk is verankerd en wordt uitgedragen door een keur aan lectoraten.

Het lectoraat Welzijn van Dieren is in 2003 vanuit de opleiding Diermanagement (vestiging Leeuwarden) ontstaan met als doel bij te dragen aan een sterke positie van Van Hall Larenstein als hogeschool. Naast deze positie en in lijn met het sectorplan Hoger Agrarisch Onderwijs zet het lectoraat haar expertise ook in voor het groene kennissysteem en het maatschappelijk krachtenveld als geheel.

Met ingang van januari 2009 is voor de hogescholen een kwaliteitszorgstelsel voor het onderzoek ingevoerd, waarin de 'validatiecommissie kwaliteitszorg onderzoek' (VKO) een sleutelrol vervult. De voorliggende zelfevaluatie van het lectoraat Welzijn van Dieren (2007-2012) dient als input voor het beoordelen van de onderzoekskwaliteit van het lectoraat door een externe, onafhankelijke visitatiecommissie.

Om de kwaliteit van het onderzoek van het lectoraat inzichtelijk te maken is de input (mensen, middelen, portfolio, samenwerking, netwerken en processen) afgezet tegen de output (kennisontsluiting, kennisontwikkeling en belangrijkste opbrengsten). Vervolgens zijn de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen in kaart gebracht en geëvalueerd in het licht van de gewenste strategische ontwikkeling van het lectoraat.

360 graden dierenwelzijn

Lector Dr. Ing. Hans Hopster geeft vanaf de start leiding aan het lectoraat. Kenmerk van het lectoraat is de 360 graden brede definitie van dierenwelzijn die het hanteert, waardoor de waarde van het dier als subject, maar ook als object aan de orde is. Daarbij leveren dieren ons niet alleen voordeel, maar zien we ons ook geconfronteerd met dierenleed en risico's voor onze eigen gezondheid. In deze complexiteit is het welzijn van dieren verbonden met verschillende belangen van mensen en dieren, waarbij waardenconflicten onvermijdelijk zijn. Welzijn van dieren is dan ook geen louter zoölogische zaak, van biologische kennis en feiten, maar een maatschappelijk fenomeen waarbij waarden en grondhoudingen van (groepen) mensen een belangrijke rol spelen.

De evaluatie van het lectoraat kent twee zwaartepunten:

- 1 Het ontsluiten van kennis over dierenwelzijn en het gebruik ervan in het onderwijs, de beroepspraktijk en de samenleving. (*Onderwijs*)
- 2 Het ontwikkelen van kennis en gebruik rondom dierenwelzijn door middel van het initiëren van en participeren in praktijkonderzoek en door het integreren van natuur- en sociaalwetenschappelijke dimensies van het diergebruik. (*Onderzoek*)

Mensen en middelen

De lector is nationaal bekend als boegbeeld en expert en weet het netwerk voor de hogeschool tot waarde te brengen. De vaste kern van het lectoraat bestaat naast de

lector, uit twee senior docenten met daarnaast een variabele bezetting van 1-4 tijdelijke projectingenieurs. Het lectoraat werkt met ongeveer tien docenten van de opleiding Diermanagement met enige regelmaat samen en is stevig ingebed in het netwerk van maatschappelijk relevante partijen.

Alle projecten van het lectoraat zijn publiek gefinancierd, op een enkele uitzondering na. Naast de Rijksbijdrage van 680.000 euro, heeft het lectoraat in de evaluatieperiode een omzet gegenereerd uit projecten van in totaal 2,8 miljoen euro, waarbij ongeveer een derde bestond uit netto baten voor het lectoraat en het overige uit de inzet van externe partijen. Met zo'n omzet bevestigt het lectoraat haar initiërende en stimulerende rol.

Kennisontsluiting en kennisontwikkeling

Het lectoraat Welzijn van Dieren voert praktijkgerichte taken uit. Voor het lectoraat bestaat de praktijk uit de dierhouderij in brede zin, maar ook uit de beleids- en onderwijspraktijk. Vanuit de missie van het lectoraat is de belangrijkste taak verschillende doelgroepen te voorzien van betrouwbare, aansprekende en deskundige kennis over dierenwelzijn. Binnen het lectoraat worden drie kaders (productgroepen) onderscheiden: dier, mens en praktijk, met een eigen grote range aan producten die een omvangrijke bijdrage hebben geleverd aan kennisontsluiting en kennisontwikkeling voor de onderwijs-, beleids- en beroepspraktijk en voor de samenleving als geheel.

De meest betekenisvolle opbrengsten van alle output zijn in de kennisontsluiting: *Dierenwelzijnsweb*, de minors *Animal Welfare Quality Management* en *Verantwoord diergebruik in veldonderzoek*, de MBO-cursus *Dierenwelzijn*, de *Studia Generalia*, en de *DVD Koeien in beweging*. Op het terrein van kennisontwikkeling zijn de volgende successen het meest aansprekend: het proefschrift *Ethische ruimte om te manoeuvreren*, de studies naar *Brand in veestallen*, *Welzijn circusdieren* en *Gevolgen van koudmerken bij melkkoeien*. Daarnaast behoren het advies *euthanasiebeleid Wellantcollege*, de vier conferenties *Gemeentelijk dierenwelzijnsbeleid*, de symposia *Welzijn Gezelschapsdieren* en het LNV/NWO-programma *Waardering van Dierenwelzijn* tot de trots van het lectoraat.

Sterktes, zwaktes, bedreigingen en kansen

Door vertegenwoordigers van het werkveld en docenten wordt het lectoraat gezien als inhoudelijk sterk en succesvol, nationaal bekend met verbindende kracht tussen natuur- en sociale wetenschappen en nauw verbonden met toegepast onderzoek. Het thema dierenwelzijn wordt als maatschappelijk relevant beschouwd en de lector wordt ervaren als een gedreven boegbeeld en expert met een rijk geschakeerd en renderend netwerk. Als zwak wordt gezien een te grote afhankelijkheid van de lector, weinig interne pr en de weinig transparante onderzoeksagenda. Daarmee verband houdend, is de rol van het lectoraat onduidelijk bij onderwijsvernieuwing en competentieverbetering bij docenten.

Het lectoraat onderschrijft de genoemde sterktes en zwaktes. Daarnaast ziet het zelf kansen in de specifieke implementatie van dierenwelzijn in majors en minors, de ontwikkeling van een expertisecentrum voor het beroepen- en gebruikersveld en het (verder) ontwikkelen, faciliteren en begeleiden van praktijkgericht dierenwelzijnsonderzoek. Ook

kansrijk zijn verdere synergie tussen HBO en DLO door samenwerking in zowel onderzoek als onderwijs, de synergie tussen Leeuwarder lectoraten in regionale samenwerking en de voortrekkersrol in groen onderwijs (sectorplan HAO).

De economische tegenwind met als gevolg minder prioriteit voor dierenwelzijn bij dierhouders, bedrijven en overheid wordt door het lectoraat als een bedreiging gezien. De grote afhankelijkheid van publieke middelen en daarbij een krimpende bijdrage uit de rijksbegroting vormen een reële bedreiging van de continuïteit van het lectoraat.

Strategische ontwikkeling

Het lectoraat heeft de expertise ontwikkeld om in conflicten rondom dieren feiten en waarden te scheiden, om ze vervolgens proberen te verbinden. Deze expertise wil het lectoraat de komende vijf jaar verder ontwikkelen en toepassen middels de volgende drie ambitieuze thema's:

1. Werken voor welzijn

Breed over diersoorten heen speelt het probleem dat dieren in gevangenschap afwijkend gedrag ontwikkelen als reactie op het onvoldoende tijd kunnen besteden aan het zoeken en opnemen van gevarieerd en op de diersoort toegesneden voedsel. Werken voor voedsel als dagelijkse activiteit is daarom werken voor welzijn. Binnen dit thema wil het lectoraat instrumenten en technieken ontwikkelen waarmee beloningsgericht werken van dieren kan worden bevorderd. Hierbij wil het programmatische samenwerking organiseren met de dierpraktijken en met de topsector Creatieve Industrie voor productontwikkeling.

2. Gemeenschapsgoed

Houdergroepen van dieren bewaken en verbeteren, binnen hun waardenstelsel (relatie of product), de welzijnskwaliteit van het dier. Het lectoraat wil deze vorm van zelfregulatie samen met de georganiseerde houders en gebruikers in alle sectoren verder ontwikkelen, op dusdanige wijze dat de dierpraktijk kan rekenen op maatschappelijke waardering en een 'licence to operate'. Hiervoor legt het lectoraat zich toe op onderzoek naar en participatie in waardenanalyse en conflictbeheersing.

3. Waardevernieuwing

Het lectoraat wil mogelijkheden ontsluiten voor (sociale) innovatie in denken en gebruik vanuit de dierpraktijk. Het lectoraat sluit aan bij het concept 'werkplaats', maar accentueert de dialectiek tussen partijen zonder hun (verborgen) strategische agenda's. In dit thema staat participatie in maatschappelijke trajecten als 'de Duurzame Zuivelketen' en 'Alle vlees duurzaam' duidelijk in het vizier, alsmede aansluiting bij Dairy Campus, University Campus Fryslân en het 'Sectorplan Noord: Scholen voor ambities'. Ook streeft het lectoraat hierbij naar constructieve samenwerking met aanpalende lectoraten binnen en buiten de hogeschool.

Het lectoraat zoekt naar verbreding. Niet alleen in de naam, van Welzijn van Dieren naar *Dierenwelzijn*, maar ook in middelen en samenwerking. De afgelopen jaren heeft het lectoraat het thema dierenwelzijn binnen het groene onderwijs op de kaart gezet. Nu wil het, middels praktijkgericht onderzoek en kennisontsluiting, bijdragen aan oplossingen voor dierenwelzijnskwesties binnen de eigenheid van de praktijk.

1 Inleiding

Hogeschool Van Hall Larenstein (VHL) is een groene hogeschool, met vestigingen in Leeuwarden, Velp en Wageningen, die zich richt op natuur en omgeving, de gezondheid van mens en dier en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap. De focus van Hogeschool Van Hall Larenstein ligt op het opleiden van praktijkgerichte professionals, het vertalen van wetenschappelijke kennis naar praktijktoepassingen en het verrichten van praktijkgericht onderzoek.

Uitgaande van de belangstelling, kennis en ervaring van de student ondersteunt de hogeschool hem of haar in het traject dat leidt tot een lerende professional op hbo-niveau. De hogeschool doet dit door het aanbieden van professionele bachelor- en masteropleidingen, maar ook door training en scholing tijdens de loopbaan. Het onderwijs is competentiegericht en het leren in de beroepscontext krijgt veel aandacht. Studenten maken zo snel en zo veel mogelijk kennis met de beroepspraktijk door werkvormen als leerwerkplaatsen, stages en afstudeeropdrachten. Docenten begeleiden studenten en zijn daarnaast betrokken bij toegepast onderzoek. Dit onderzoek vindt plaats in de kenniskringen rond de lectoren of door contractactiviteiten uit derdegeldstromen. Deze activiteiten ondersteunen de innovatie van het onderwijs, verhogen de deskundigheid van de docenten en versterken de relaties van de hogeschool met het werkveld. De hogeschool staat open voor andere culturen en verwelkomt studenten en cursisten uit de hele wereld. Hogeschool Van Hall Larenstein profileert zich als internationale hogeschool met een internationale oriëntatie in het onderwijs en in de contractactiviteiten. De hogeschool leidt mensen op voor het werken in een internationale context. Vooral de vestiging in Wageningen heeft een internationale 'couleur locale'.

In beleidsstukken (2004, 2006 en 2009) van de hogeschool zijn afspraken vastgelegd over de gewenste ontwikkelingsrichting van lectoraten om daarmee het praktijkgerichte onderzoek een plaats te geven binnen de hogeschool. In de notitie "Lectorenbeleid Van Hall Larenstein 2009-2011" zijn de kaders geschetst voor praktijkgericht onderzoek, dat onder leiding van lectoren in lectoraten wordt uitgevoerd. Van Hall Larenstein zet daarbij in op de volgende speerpunten:

1. Kennisontwikkeling: verbinding met onderzoek
2. Kenniscirculatie: verbinding onderwijs, praktijk en samenleving
3. Professionalisering van docenten
4. Kwaliteitszorg praktijkgericht onderzoek
5. Organisatie, aansturing en inbedding

Het onderzoeks- en lectorenbeleid wordt in 2012 opnieuw vormgegeven. Daarbij wordt onder meer aandacht besteed aan de stroomlijning van procedures voor instelling van lectoraten en benoeming van lectoren en aan het beleid met betrekking tot communicatie over onderzoek.

Het lectoraat Welzijn van Dieren valt onder de opleiding Diermanagement die tot voor kort onder leiding stond van onderwijsdirecteur Hans Hardus. Na zijn vertrek medio 2012 is Tjalling Huisman als interim benoemd. Het lectoraat werkt op ad hoc basis samen met de onderwijsdirectie Dier- en Veehouderij (Jan van der Valk) en met het lectoraat Duurzame Melkveehouderij (Jelle Zijlstra).

Het lectoraat Welzijn van Dieren is in 2002 vanuit de opleiding Diermanagement (vestiging Leeuwarden) bij de toenmalige Stichting Kennisontwikkeling aangevraagd om bij te dragen aan een sterke positie van het Van Hall Instituut als hogeschool, en dan met name van haar opleiding Diermanagement en de gezamenlijk met de opleiding Dier- en Veehouderij aangeboden major Diergezondheidszorg.

Met de aanstelling van dr. ing. Hans Hopster per 1 september 2003 is hieraan invulling gegeven. Daarna bundelden het Van Hall Instituut en Larenstein hun bestuurlijke krachten in Hogeschool Van Hall Larenstein en volgde in 2011 een volledige fusie. In die periode zijn ook de overige dieropleidingen van de hogeschool in beeld gekomen. Tabel 1 geeft een overzicht van de dieropleidingen van de hogeschool en de daar aan gekoppelde majors. Van de dieropleidingen bij Van Hall Larenstein ligt met ca. 80% van het aantal studenten, het zwaartepunt in Leeuwarden.

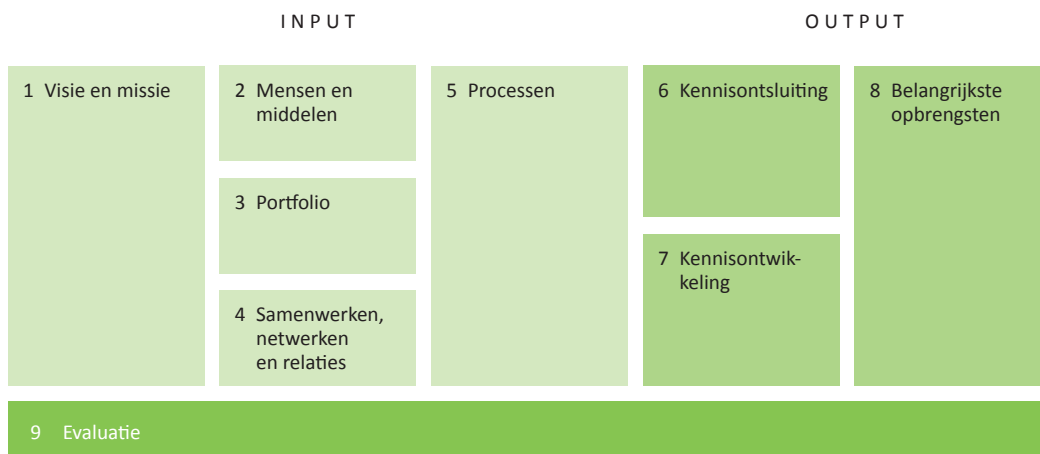
Tabel 1: *Overzicht van de dieropleidingen en majorkeuze aan de Hogeschool Van Hall Larenstein*

Opleiding	Locatie	Major	Majorkeuze ¹ 2007-2012
Diermanagement	Leeuwarden	Wildlife Management	63
		Dier en samenleving	30
		Proefdierbeheer	5
		Paard en management	15
		Companion Animal Management	14
		Dieren in de zorg ²	23
Dier- en Veehouderij	Leeuwarden	Diergezondheidszorg ³	12
		Melkveehouderij	40
	Wageningen	Applied Animal Sciences	10
		Equine Business and Economics	10
		Equine Leisure and Sports	30
		Livestock Management	3

1 Gemiddeld aantal studenten per jaar dat de major heeft gekozen.

2 Deze major bestaat sinds 2009

3 Deze major start al in de propedeuse en maakt gebruik van een aantal modulen uit de opleiding Diermanagement.

Figuur 1: Schematische weergave van het (aangepaste) beheermodel van de European Foundation for Quality Management.

De hogescholen hebben een wettelijke taak om (praktijkgericht) onderzoek te verrichten. (artikel 1.3.2 Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek). Met de introductie van het lectoraat in het hoger beroepsonderwijs in 2001 heeft de ontwikkeling van de onderzoeksfunctie aan de hogescholen structureel vorm gekregen. Het kwaliteitszorgbeleid op het gebied van onderzoek wordt vanuit de hogescholen geconcretiseerd met het Brancheprotocol Kwaliteitszorg Onderzoek (BKO). De Validatiecommissie Kwaliteitszorg Onderzoek (VKO) beoordeelt de kwaliteitsbewaking van het onderzoek aan hogescholen door middel van audits. Daarbij wordt op instellingsniveau onder meer gekeken naar de betrouwbaarheid en onafhankelijkheid van onderzoeksevaluaties en het ingezette verbeterbeleid. De validatie is geldig voor zes jaar. Indicatief voor de kwaliteitsbewaking van het onderzoek op instellingsniveau is de kwaliteitszorg met betrekking tot de lectoraten. In dat kader wordt de kwaliteit van het lectoraat Welzijn van Dieren (LWD) door middel van het BKO geëvalueerd. Voor de Hogeschool Van Hall Larenstein vindt dit voor de eerste maal plaats. De zelfevaluatie en de audit door een commissie van onafhankelijke deskundigen zijn daarbij belangrijke instrumenten.

Met de audit wordt tenminste inzicht gegeven in de volgende vragen:

- Is er (v.w.b. de onderzoekseenheid) voldoende relevante productiviteit, impact, waardering en erkenning op het gebied van:
- kennisontwikkeling binnen het onderzoeksdomein;
- valorisatie naar beroepspraktijk en maatschappij;
- de betekenis voor onderwijs (aan studenten) en scholing (van docenten)?
- Vindt een en ander plaats vanuit een relevante en uitdagende missie en een helder onderzoeksprofiel?
- Worden de missie en het onderzoeksprofiel geborgd door het portfolio en de wijze waarop de eenheid is georganiseerd?
- Is de inzet van mensen en middelen daarbij toereikend in kwalitatief en kwantitatief opzicht?
- Zijn de interne en externe samenwerkingsverbanden, netwerken en relaties daarbij voldoende relevant, intensief en duurzaam? (Bron BKO dec 2008)

Om deze vragen gestructureerd te beantwoorden en voor de analyse van ervaringen en van hetgeen is bereikt, heeft het lectoraat het beheermodel van de European Foun-

dation for Quality Management als basis gebruikt (Figuur 1). Dit theoretisch model is gebaseerd op negen criteria, welke de basis vormen voor het zelfevaluatie-rapport. Vijf van deze (1-5) zijn zogenaamde 'enablers' en vier (6-9) zijn 'resultaten'. De enablers beslaan wat een organisatie doet. De resultaten behandelen wat een organisatie bereikt. Resultaten worden veroorzaakt door enablers. De pijlen benadrukken het dynamische karakter van het model. Ze laten zien hoe innovatie en leren helpen de enablers te verbeteren die op hun beurt leiden tot betere resultaten. De zelfevaluatie wordt afgerond met een SWOT-analyse en een daaruit volgende confrontatiematrix.

In de navolgende paragrafen zijn de resultaten en ervaringen per categorie nader uitgewerkt. De aspecten aangaande de input wordt in hoofdstuk 2 besproken. Hoofdstuk 3 bespreekt de aspecten van output voor beroepspraktijk en samenleving waarbij de kennisontsluiting verwijst naar onderwijs en scholing en kennisontwikkeling naar onderzoek. In hoofdstuk 3 zijn ook de belangrijkste opbrengsten aangegeven. In hoofdstuk 4 zal de input en output kritisch bekeken worden aan de hand van een SWOT-analyse en de daaruit volgende confrontatiematrix. Het rapport zal worden afgesloten met kijk op de toekomst van het lectoraat.

2 Input

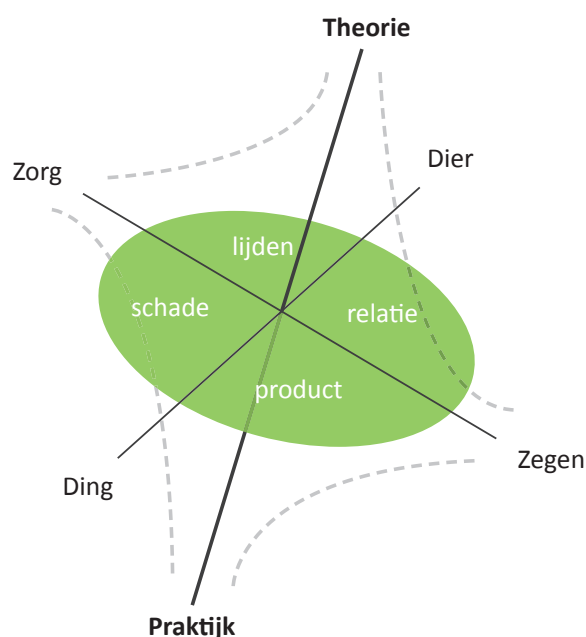
2.1 Visie en missie: 360° blik met een verbindende aanpak

Dierenwelzijn is in de kern een maatschappelijke kwestie die ook gaat over wat wij, mensen, acceptabel vinden en hoe wij vinden dat we met dieren behoren om te gaan. Het is een complex onderwerp met tal van biologische, sociaal-economische, maatschappelijke en ethische aspecten die ieder expliciet een dynamiek hebben op zowel lokaal (bedrijf, keten, gemeentes, provincies), nationaal (overheid, sectoren, NGO's) als internationaal (EU, OïE, WTO) niveau. De complexiteit rondom het welzijn van dieren vraagt van diegenen die actief zijn in de dierpraktijk, het dierbeleid, het dieronderzoek en het dieronderwijs buitengewoon veel inzet om informatie en kennis actueel en kwalitatief op peil te houden.

Hoe we denken over dieren wordt bepaald door de wijze waarop we ons met het dier verbonden voelen (affectiviteit) en de mate waarin het dier ons van nut is (utiliteit). Enerzijds identificeren we ons met dieren, houden we van ze en behandelen we ze als DIER, anderzijds worden dieren als een object gebruikt voor de productie van voedsel, kennis, vermaak of anderszins. Daarnaast zijn dieren een ZEGEN als ze profijt leveren in huis (*relatie*), bedrijf en laboratorium (*product*), en een ZORG als we ons geconfronteerd zien met dierenleed (*lijden*) en risico's voor onze eigen gezondheid (*schade*).

In deze complexiteit is het welzijn van dieren noodzakelijkerwijs verbonden met verschillende belangen van mensen en dieren, waarbij waardenconflicten onvermijdelijk zijn. Door de verschillen geeft de dierpraktijk betekenis aan dierenwelzijn. Welzijn van dieren is dan ook geen louter zoölogische zaak, van biologische kennis en feiten, maar een sociaal-psychologisch fenomeen met waarden en grondhoudingen van (groepen) mensen.

Het doel van een lectoraat is het verbinden van theorie en praktijk middels beroeps- onderwijs en praktijkonderzoek. Het lectoraat Welzijn van Dieren richt hierbij zijn blik

Figuur 2: Overzicht positie dier binnen de samenleving

op het gehele affectiviteits- en utiliteitsveld rondom het dier. Met de vier kwadranten heeft het lectoraat een 360° kijk op dieren met een verbindende functie tussen enerzijds DIER-DING en anderzijds tussen ZEGEN-ZORG. Met het verbinden heeft het lectoraat de volgende zwaartepunten.

- Het ontsluiten van kennis over dierenwelzijn en het gebruik ervan in het onderwijs, de beroepspraktijk en de samenleving. (*Onderwijs*)
- Het ontwikkelen van kennis en gebruik rondom dierenwelzijn door middel van het initiëren van en participeren in praktijkonderzoek en door het integreren van natuur- en sociaalwetenschappelijk dimensies van het diergebruik. (*Onderzoek*)

De missie van het lectoraat Welzijn van Dieren is het vanuit onderwijs en onderzoek verbinden van theorie en praktijk met als doel de dierkundige en sociale dimensies van dierenwelzijn binnen het beroepen- en gebruiksveld te ontwikkelen en te ontsluiten.

Als onderdeel van Van Hall Larenstein richt het lectoraat zich in eerste instantie op de dieropleidingen van Van Hall Larenstein, en op Diermanagement in het bijzonder. In lijn met het sectorplan Hoger Agrarisch Onderwijs zet het lectoraat zich vanuit de voorgrond in kennis rondom dierenwelzijn ook in voor het groene kennissysteem en het maatschappelijk krachtenveld als geheel.

2.2 Mensen en middelen

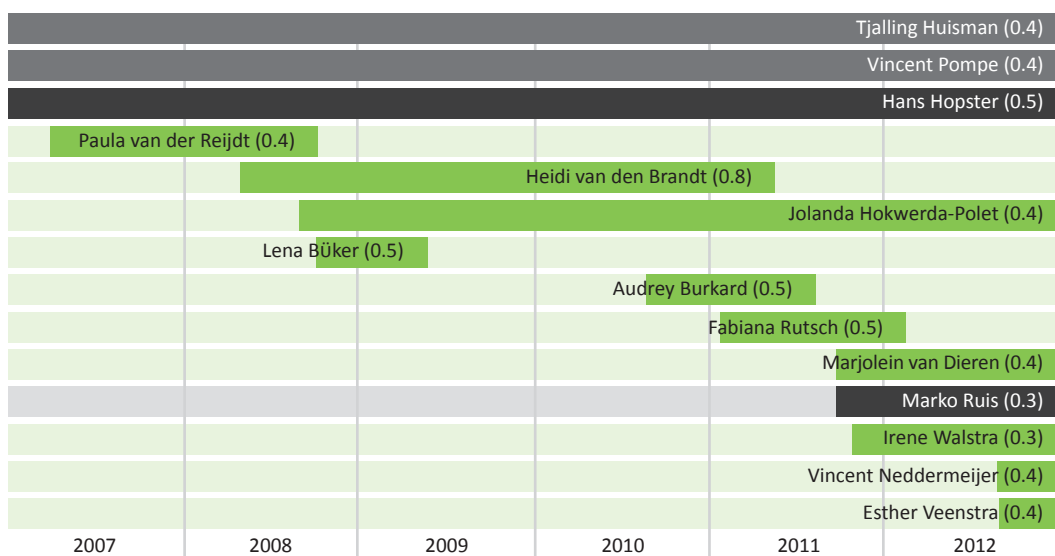
De inzet van mensen en middelen ter ondersteuning van de missie en doelstellingen van het Lectoraat is deels structureel vanuit de Rijksbijdrage en deels conjunctureel, dat wil zeggen afhankelijk van tweede en derde geldstromen. Van cruciaal belang voor het flexibel kunnen inspelen op vragen uit het werkveld is het vermogen om tijdig gekwalificeerd personeel vrij te maken uit de formatie. Het lectoraat Welzijn van dieren prijst zich gelukkig met een directeur Diermanagement die dit vermogen wist en weet aan te spreken

Mensen

Om de doelstellingen van het lectoraat te kunnen realiseren was (en is) extra budget een eerste vereiste. De beschikbare Rijksbijdrage is toereikend voor het aanstellen van een lector (0.5 fte) met slechts zeer beperkte ondersteuning. Het GKC-programma Welzijn van Dieren, inclusief de projectsubsidies (Kennisverspreiding en Innovatie Groen Onderwijs) van het ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, en de externe opdrachten boden mogelijkheden om de benodigde personele inzet te kunnen realiseren. Deze inzet kwam ten dele van docenten, die al dan niet op tijdelijke basis via projecten aan het lectoraat werden verbonden.

Belangrijke inzet kwam ook van de projectingenieurs (figuur 2), zijnde net afgestudeerde hbo-ers, tijdelijk aangesteld in een dubbelrol bij het lectoraat en de opleiding Diermanagement. Het door het lectoraat ontwikkelde concept van de projectingenieur heeft als spin-off dat net afgestudeerden met het onderwerp dierenwelzijn op het snijvlak van onderwijs en beroepspraktijk werkervaring opdoen. Het lectoraat biedt deze jonge professionals een “vliegplank” waarop zij ruimschoots kunnen oefenen met de diverse aspecten van het domein. Bij de werving van projectingenieurs bood de omvang en de kwaliteit van de opleiding Diermanagement - jaarlijkse uitstroom circa 115 studenten - ruime selectiemogelijkheden. Deze projectingenieurs kregen bewust een 50/50 invulling van hun aanstelling opgelegd. Enerzijds om op deze manier ook de taken van sommige docenten te verlichten waardoor deze meer ruimte kregen voor samenwerking met het lectoraat. Maar ook als verbinding tussen lectoraat en opleiding waardoor de doorwerking van lectoraatkennis naar de opleiding en de interactie met studenten werden geborgd. Tenslotte moet worden vermeld dat een tweetal senior docenten, door hun ambitie, betrokkenheid en autoriteit als bruggenhoofd hebben gefunctioneerd tussen de opleiding Diermanagement en het lectoraat.

In figuur 2 is de personele inzet over de periode 2007-2012 nader gespecificeerd. Naast deze structureel aan het lectoraat verbonden krachten (de kenniskring) hebben zich op projectbasis in totaal nog tien docenten voor het lectoraat ingezet.

Figuur 2: Personele inzet bij het lectoraat Welzijn van Dieren in de periode 2007-2012 met tussen haakjes de aan het lectoraat toegerekende omvang van de aanstelling.

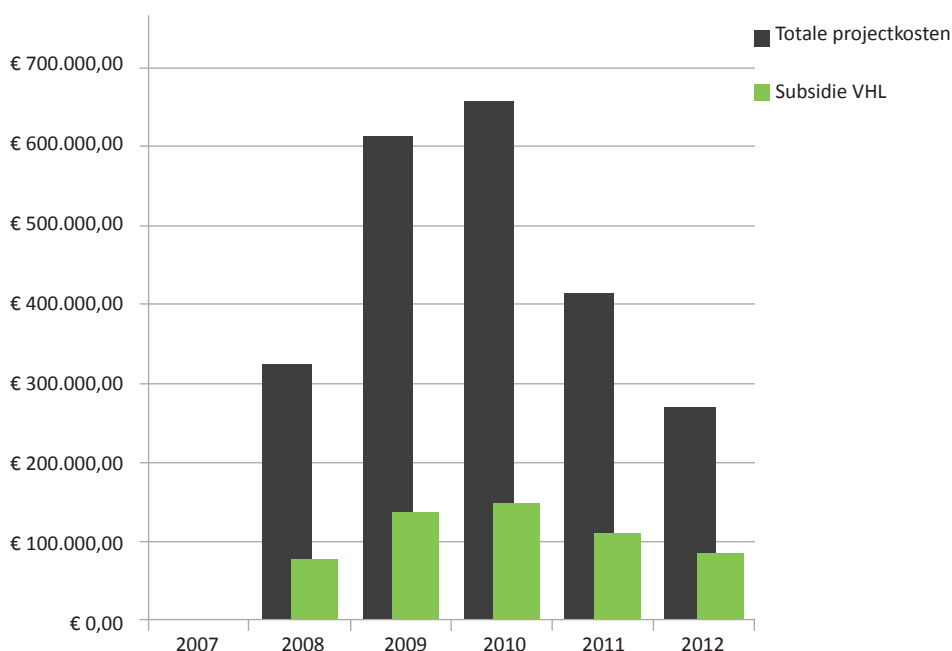
Middelen

In de verslagperiode kwam jaarlijks het volgende budget beschikbaar uit onderstaande bronnen.

Tabel 2: Budget (x € 1.000), voor het lectoraat beschikbaar per jaar en herleidbaar naar de belangrijkste geldstromen.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Rijksbijdrage	113.5	113.5	113.5	113.5	113.5	113.5
2e Geldstroom ⁴		77.9	138.0	149.5	111.4	85.2
3e Geldstroom ⁵			3.6	28.1	32.4	42.3
Totaal	113.5	191.4	255.1	291.1	257.3	241.0

(Voor specificatie zie bijlage 6)

Figuur 3: Netto subsidie voor lectoraatprojecten ten opzichte van de totale projectkosten voor de jaren 2007 t/m 2012.

Uit figuur 3 blijkt dat de inzet van het lectoraat een aanzienlijk multiplier-effect heeft gehad op de inspanningen van andere partijen. Afgezien van de uit de Rijksbijdrage voor het lectoraat bestemde middelen, heeft in de evaluatieperiode elke € 1.00 euro investering in het lectoraat als resultaat gehad dat andere partijen (vnl. onderwijs en onderzoek) € 2.50 in projecten hebben geïnvesteerd. In die zin heeft het lectoraat Welzijn van Dieren een initiërende en stimulerende werking, ook al moet tevens worden vastgesteld dat van de totale beschikbare tweede en derde geldstroommiddelen 98% afkomstig was van de overheid.

4 Specifieke rijkssubsidie waarvoor via tenders projectaanvragen worden ingediend, zoals KIGO- en RAAK-gelden.

5 Contractonderzoek en advieswerk

2.3 Portfolio

Dit hoofdstuk beschrijft het geheel van productgroepen en producten van het lectoraat. Om het welzijn van dieren in Nederland op een hoger niveau te krijgen, zijn communicatie en educatie van prominent belang. De doelgroepen hierbij zijn niet alleen studenten van de dieropleidingen en de dierhouders zelf, maar ook deskundigen op het gebied van zoötechniek, diergeneeskunde en dierbeleid. Alle doelgroepen worden benaderd, conform de missie van het lectoraat, vanuit een 360° blikveld en gericht op DIER-DING en ZEGEN-ZORG. Deze brede doelstelling is geboren uit de ervaring dat het domein dierenwelzijn zich in de praktijk niet laat beperken tot alleen het dier of uitsluitend de mens, maar dat oplossingen juist liggen in het verbinden van de verschillende invalshoeken.

Naast communicatie en educatie is onderzoek een belangrijke activiteit van het lectoraat. Ten opzicht van het laatste moet worden opgemerkt dat lectoraatonderzoek een jonge loot is aan de onderzoeksstructuur in Nederland. Zo is het werkveld nog niet genoeg bewust van en voorbereid op de mogelijkheden die lectoraatonderzoek in zich draagt. Deze audit moet dan ook in het licht van deze onvolwassenheid bekeken worden.

Productgroepen

Vanuit de missie van het lectoraat is de belangrijkste taak verschillende doelgroepen te voorzien van betrouwbare, aansprekende en deskundige kennis over dierenwelzijn. Binnen het lectoraat worden drie productgroepen onderscheiden: dier, mens en praktijk.

1. Diergeoriënteerd (D):
 - a. de eisen die dieren stellen aan hun omgeving;
 - b. hoe welzijnsproblemen zijn te herkennen;
 - c. hoe deze kunnen worden voorkomen.
2. Mensgeoriënteerd (M):
 - a. de verschillende visies op het diergebruik;
 - b. hoe deze visies tot conflicten kunnen leiden;
 - c. hoe deze conflicten kunnen worden beheerst.
3. Praktijkgeoriënteerd (P) vanuit de interactie mens-dier:
 - a. de mogelijkheden mens- en dierwaarden dynamisch te ontwikkelen;
 - b. hoe die mogelijkheden door de praktijk zelf kunnen worden vormgegeven;
 - c. hoe wetenschap hierin een ondersteunende rol kan spelen.

De productgroepen 'dier' en 'mens' vloeien voort uit de complexiteit van het diergebruik. Het houden van dieren is immers zoölogie en zoötechniek binnen een sociale context. Welzijn van dieren omvat niet alleen de kennisvraag 'wat heeft het dier nodig?', het behelst ook vaardigheden en een juiste attitude. Het lectoraat richt zich daarom niet louter 'klinisch' op die gedragsaspecten, maar heeft juist veel interesse in de wisselwerking tussen natuur- en sociaalwetenschappelijke facetten van het diergebruik.

Met de productgroep 'praktijk' zoekt het lectoraat, als verbindende kracht tussen theorie en praktijk, naar manieren om validatie en implementatie van welzijnsverbeteringen zoveel mogelijk te laten overlappen. Met de praktijkgeoriënteerde focus benadrukt het lectoraat het belang van praktijkervaring als bron voor het effectief behouden en verbeteren van dierenwelzijn. De praktijkgeoriënteerde (interactie mens-dier) visie houdt in dat het lectoraat veranderingen in houding en gedrag van dierhouders en andere belang-

hebbenden van binnenuit stimuleert en faciliteert. Uitgangspunt daarbij is dat mensen die dieren houden in eerste instantie zelf verantwoordelijk zijn voor het welzijn en de gezondheid van deze dieren. Een groter bewustzijn van de biologische behoefte van dieren, gekoppeld aan een toegenomen intrinsieke motivatie om aan deze behoefte te voldoen en meer creativiteit in het creëren van omstandigheden en voorwaarden om dit te realiseren, leidt uiteindelijk tot mensen die beter met dieren omgaan.

Het verschil tussen de productgroepen 'dier' en 'mens' enerzijds en 'praktijk' anderzijds is dat bij de eerste twee onderwijs en onderzoek een duidelijke ex ante positie innemen, terwijl dit bij het laatste meer ex post is. Binnen de productgroepen richt het lectoraat zich op 'kennisontsluiting' en 'kennisontwikkeling' van alle aspecten die het welzijn van dieren vorm (kunnen) geven. Het werkdomein van het lectoraat bevat naast alle diersoorten, ook alle functies van het dier, zoals gezelschapsdier, productiedier, proefdier of wild dier, en alle type praktijken, zoals zorg, veehouderij, wetenschap en natuurbeheer.

Producten

Binnen de genoemde productgroepen, brengt het lectoraat verschillende producten voort. Tabel 3 geeft hiervan een overzicht, waarbij tevens globaal is aangegeven hoeveel studenten, hoeveel docenten en hoeveel vertegenwoordigers vanuit het werkveld gemiddeld betrokken zijn bij de totstandkoming van het product.

Tabel 3: *Overzicht van de producten van het lectoraat Welzijn van Dieren, inclusief de inzet van het aantal studenten, docenten en externen per product .*

Product	Beschrijving	Studenten (n)	Docenten (n)	Externen (n)
Afstudeer-onderzoek (AO)	Praktijkgericht onderzoek in de beroepspraktijk (28 ec) ter afsluiting van de hoofdfase.	2	2	1-3
Vrij invulbare (studie)punt (VIP)	Vrije opdracht met een omvang van 1 ec (28 uur)	1	1	0-1
Interactieve DVD of website	Interactieve DVD met foto- en videomateriaal, inhoudelijke gestructureerd en gedidactiseerd.	8-12	2-4	4-8
Onderzoeks-rapport	Rapportage van praktijkgericht onderzoek	0-2	2-4	2-10
Vakblad-artikelen en columns	Publicaties in vakbladen met een lengte van meestal 1-3 pagina's, gericht op het werkveld	0	1-4	1
Project (KIGO)	Arrangement met kennisinstellingen en partijen uit de beroepspraktijk.	2-12	2-6	1-6
Studium Generale (SG)	Inleidingen door deskundigen (4 x 15 min.) over maatschappelijke kwestie, gevolgd door een discussie (60 min.) met de zaal.	40-240	3-15	0-25
Symposium	Thematische bijeenkomst met en voor het werkveld en het onderwijs	4-80	2-10	50-80
Impuls	Project gericht op doorontwikkeling van een onderwijsinnovatie, gefinancierd uit strategische middelen.	0-6	1-8	0-15
Lezing	Inhoudelijke bijdrage aan bijeenkomst van beroepspraktijk, maatschappelijke partijen of onderwijs.	0	1	6-200
Bijscholing docenten	Inhoudelijke workshop met externe deskundigen	0	17-40	2-8
Nieuwsbrief	Actualiteiten lectoraat	0	2-6	650
DWW	In Groen Kennisnet geïntegreerde publieke website voor ontsluiting van kennis over dierenwelzijn	1500 bezoekers/mnd.		

2.4 Samenwerking, netwerken en relaties

Het lectoraat heeft in de evaluatieperiode haar contacten verder kunnen uitbouwen en is stevig ingebed geraakt in het netwerk van relevante maatschappelijke partijen. De belangrijkste zijn hieronder aangegeven.

Van groot belang zijn de goede relaties met *Wageningen UR Livestock Research* (WLR) in Lelystad. In de eerste plaats vanwege de personele unie via de lector, maar daarnaast ook in een actieve samenwerking in diverse (voornamelijk KIGO) projecten tussen onderzoekers en docenten. Dit heeft als wederzijds voordeel dat onderzoeks- en onderwijsmiddelen gezamenlijk kunnen worden ingezet op voor beleid en praktijk relevante onderwerpen en kennisontwikkeling en kennisontsluiting hand in hand gaan.

Een andere belangrijke samenwerkingspartner is het ministerie van *Economische zaken, Landbouw en Innovatie* (EL&I) en dan met name de *directie Dierlijke Agroketens en Dierenwelzijn* (DAD). Dierenwelzijn is in de kern een maatschappelijk vraagstuk dat in de afgelopen periode bovendien steeds meer aandacht vroeg van het beleid. Het lectoraat onderhoudt nauwe banden met de diverse dossierhouders en is op die manier in staat gebleken om, al dan niet in samenwerking met WLR, diergerichte en mensgerichte verkennende studies te doen. Door deze samenwerking heeft het lectoraat de vinger aan de pols als het gaat om politiek en overheidsbeleid aangaande het thema dieren.

De *Groene Kennis Coöperatie* (GKC) is een innovatieplatform waar groene onderwijs- en onderzoeksinstituten samen met bedrijfsleven en maatschappij werken aan kenniscirculatie en benutting van groene kennis. Als trekker van het GKC-programma Dierenwelzijn verbindt de lector het lectoraat met het groene onderwijs. Met name via dit spoor zijn tal van projecten ontwikkeld, die hebben bijgedragen aan de positionering van de hogeschool als primus inter pares voor het domein dierenwelzijn in groen onderwijs.

In de positie van vicevoorzitter van de EL&I/NWO programmacommissie van het onderzoeksprogramma “Waardering van Dierenwelzijn”, waarvoor de lector (mede) initiatiefnemer was, is het contact met het dierenwelzijnsonderzoek aan universiteiten (Universiteit Utrecht, Wageningen Universiteit en Research Centrum, Radboud Universiteit Nijmegen, Rijksuniversiteit Groningen) verder verstevigd. Het onderzoeksprogramma is mede door toedoen van de lector sterk gericht op de bèta-gammasamenwerking, betrokkenheid van stakeholders en toepassing van kennis in de productiedierenpraktijk. Hiermee is er een stevige link gelegd tussen het lectoraat en het academisch onderzoek. Eveneens is een promotieplaats gecreëerd voor een docent van Van Hall Larenstein die daarop als AiO bij Wageningen Universiteit en Research Centrum in dienst is getreden.

De *Dierenbescherming* (DB) is een partner waarmee projecten worden opgezet en uitgevoerd. De DB heeft een maatschappelijke kijk op dieren en in de route naar verandering hanteert zij een werkwijze waarin informatievergaring, overleg en de uitwisseling van argumenten centraal staan. Dit is voor het lectoraat stimulerend omdat hiermee de beroepspraktijk kan worden aangezet tot de ontwikkeling van nieuwe markt- en ketenconcepten. Met name ook de ontwikkelingen rond het Beter Leven label zijn voor de hogeschool interessant. Met deze samenwerking verstevigt het lectoraat haar maatschappelijke voelsprietten.

Met de *Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland* (LTO / ZLTO) is nauw samengewerkt in het ontwikkelen en ontsluiten van praktische kennis over het verbeteren van de welzijnscondities van vee en in het bijzonder melkkoeien. Door dit netwerk heeft het lectoraat een verdiepende kijk op de veehouderijpraktijk in al haar facetten.

Als lid van de *Raad voor Dierenaangelegenheden* (RDA) heeft de lector in de daarvoor ingerichte fora actief inbreng gehad in de totstandkoming van verschillende zienswijzen met betrekking tot de gezondheid en het welzijn van gehouden dieren.

Senior docent Tjalling Huisman is adviseur van de voedingsgroep van de *Nederlandse Vereniging van Dierentuinen* (NVD) en lid van de stuurgroep *European Association of Zoos and Aquaria* (EAZA) Nutrition Group. In die rol is hij sinds 2005 betrokken bij het organiseren en uitvoeren van studiedagen voor diervverzorgers en andere medewerkers van dierentuinen. Als lid van de EAZA Nutrition Group is hij sinds 2007 betrokken bij de organisatie van de tweejaarlijkse dierentuinv voedingsconferenties.

Senior docent Vincent Pompe is op persoonlijke titel verbonden met de *Rijks Universiteit Groningen* als ethicus van de Dierexperimentencommissie en als gastdocent ethiek binnen de cursus proefdierkunde ex art. 9. Vanuit Van Hall Larenstein is hij verbonden met de *Nederlandse Vereniging van Bio-ethiek*. Daarnaast onderhoudt hij nauwe banden met de vakgroep *Toegepaste Filosofie van Wageningen Universiteit en Research Centrum*.

Met de *Faculteit Diergeneeskunde, kliniek Gezelschapsdieren* (FD) spant het lectoraat zich in op verdere ontwikkeling en ontsluiting van kennis rondom het welzijn van gezelschapsdieren. Door deze samenwerking wordt de competentie van het lectoraat bij deze functie van het dier versterkt. Ook de positie van het lectoraat in het netwerk van de niet-productiedieren, tevens werkveld van Diermanagement, is hierdoor verder verstevigd.

In samenwerking met *Stichting Veldwerk Nederland* heeft het lectoraat voor het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en voor medewerkers van kinderboerderijen en NME-centra een zogenaamde domeinbeschrijving Dierenwelzijn ontwikkeld. Hiermee is het begrip dierenwelzijn ontsloten en kan dierenwelzijn een plek worden gegeven in het onderwijs door lessen dierenwelzijn, die gaan over waarden en normen, aan te laten sluiten op de natuurlessen.

Met Stichting AAP, Genetic Counselling Service en de leerstoel Sociale Psychologie (UvT) wordt op projectbasis samengewerkt. De Landelijke Pedagogische Centra, de brancheorganisatie Dibevo, het Landelijk Informatiecentrum Gezelschapsdieren, Stichting Varkens in Nood, Stichting Dier & Recht, Compassion in World Farming, Wakker Dier, Kennisnetwerk Levende Have en het Platform Verantwoord Huisdierbezit zijn in verschillende rollen bij projecten en andere activiteiten van het lectoraat betrokken.

2.5 Processen

Het lectoraat Welzijn van Dieren voert praktijkgericht onderzoek uit. Voor het lectoraat bestaat de praktijk uit de dierhouderij in brede zin, maar ook uit de beleids- en onderwijspraktijk. Het onderzoek van het lectoraat is geworteld in deze beroepspraktijken en draagt bij aan vernieuwing van inzichten en verbetering van die praktijken. Het lectoraat

combineert 'dier', 'mens' en 'praktijk' perspectieven en hanteert bij voorkeur een aanpak die multidisciplinair en participatief van aard is. In de meeste gevallen is het onderzoek stevig ingebed in netwerken binnen en buiten de hogeschool.

Werkwijze

Het onderzoek wordt veelal uitgevoerd in nauwe samenwerking tussen praktijkdeskundigen, studenten en onderzoekers van binnen of buiten het lectoraat. Dit betekent dat de kwaliteit van het onderzoek vanzelfsprekend altijd door verschillende partijen wordt beoordeeld. Voor de kwaliteit van het onderzoek is enerzijds de relevantie voor en de impact ervan op de beroepspraktijk, het onderwijs en de samenleving als geheel maatgevend. Anderzijds is van belang dat het onderzoek wetenschappelijk valide is.

Het onderzoek van het lectoraat wordt projectmatig aangepakt en is beschreven in projectplannen die getoetst worden door interne peer review en afgestemd met externe deskundigen. Onderdeel van het projectplan is een begroting van mensen en middelen die wordt omgezet in een zogenaamd Project Informatie Formulier (PIF) dat als basis dient voor de administratie en verantwoording van de inzet van medewerkers en de besteding van middelen. In samenspraak met de opleidingsdirecteur Diermanagement wordt vervolgens de capaciteit en kwaliteit gezocht die voor de uitvoering van een project nodig is. De afgesproken inzet wordt opgenomen in DOCIS, het planningsoverzicht voor docenten.

Verantwoordelijkheden

De lector wordt functioneel aangestuurd door de onderwijsdirecteur van de opleiding Diermanagement. De lector voert zijn functionerings- en beoordelingsgesprekken met de algemeen directeur van Hogeschool Van Hall Larenstein. De onderwijsdirecteur is daarbij informant. De lector betreft de docenten na toestemming van de onderwijsdirecteur bij onderzoeksactiviteiten en -projecten. De lector beschikt niet over eigen onderzoekers en heeft in beperkte mate projectmanagement en projectassistentie. Lector Hans Hopster heeft een beperkte onderwijsuitvoerende rol in de zin van het geven van twee tot vier gastcolleges per jaar. De onderzoekers en projectingenieurs in zijn kenniskringen dragen in hun docentrol bij aan onderwijsuitvoering.

De docenten ressorteren onder de onderwijsdirecteur. Zij worden aangestuurd door bijvoorbeeld major- of bachelorcoördinatoren. Ongeveer een op de vijf docenten van de opleiding Diermanagement is actief in het lectoraat. De intensiteit waarmee de docenten actief zijn, verschilt per docent sterk. Enkelen zijn structureel actief, anderen vooral betrokken in de uitvoering van projecten en de begeleiding van afstudeeronderzoek. Ongeveer een derde van de vijftig Diermanagement docenten heeft slechts incidenteel contacten met het lectoraat. Intern bestaat er een kenniskring die bestaat uit de medewerkers van het lectoraat en docenten. Deze kenniskring komt gemiddeld zes keer per jaar bij elkaar en bespreekt de lopende projecten en kansrijke onderzoeksvoorstellen.

De studenten zijn voornamelijk bij het lectoraat betrokken via de projecten die aangehaakt worden bij onderwijsonderdelen (minors, majors, stages en afstudeeronderzoeken) en via Studia Generalia, de Dirk Boonlezingen en gastcolleges.

De lectoren bij Van Hall Larenstein treffen elkaar volgens het onderzoeksbeleid (lectorennotitie 2009-2011) driemaal per jaar om lectoraatoverstijgende onderwerpen te bespreken.

VHL brede portefeuille

Het lectoraat werkt in beperkte mate VHL-breed en is met name gericht op Diermanagement en in mindere mate op Dier- en Veehouderij (Leeuwarden en Wageningen). Dit heeft onder andere te maken met verschillen in positionering van dierenwelzijn in de opleiding Dier- en Veehouderij (integraal aspect) en de opleiding Diermanagement waar de relatie mens-dier centraal staat. Daarnaast speelt ongetwijfeld een rol dat de veehouderijopleidingen in hun personele capaciteit duidelijk minder ruimte konden en misschien ook wilden vrijmaken dan de vele malen grotere opleiding Diermanagement.

In een bijeenkomst met directeuren en medewerkers van de twee genoemde opleidingen is recent (03-02-2012) gezamenlijk vastgesteld dat het vooral aantrekkelijk is om de gevestigde positie van het lectoraat in de niet-productiedierensector verder te versterken. Daarnaast is afgesproken dat het lectoraat vanuit eigen kracht initiatieven van de opleiding Dier- en Veehouderij met specifieke expertise en netwerken zal ondersteunen. In de major Melkveehouderij blijft dierenwelzijn een integraal onderdeel waarvoor studenten niet erg warm lopen. Dit geldt evenzeer, zij het in mindere mate, voor de major Paard en Management. Eerder worden kansen gezien in het vernieuwen van de major Diergezondheidszorg met bijvoorbeeld dierenwelzijn en maatschappelijke aspecten als relevante aspecten van het bedrijfsmatig houden van dieren.

Kwaliteitszorg

In het 'Onderzoeksbeleid Hogeschool Van Hall Larenstein 2012-2016' is de kwaliteitszorg voor het onderzoek uitgewerkt. Bij de totstandkoming van die notitie heeft de lector een actieve rol gespeeld. Na vaststelling van de notitie is er een duidelijke en gedragen visie op de kwaliteitszorg en kan met de implementatie worden begonnen.

Tot die tijd is en wordt vooralsnog een aanpak gehanteerd die rust op drie pijlers: een algemene projectdocumentatie; de jaarlijkse programmering en voortgangsrapportages van het lectoraat; en wetenschappelijke borging:

Projectdocumentatie.

- Relevante documenten van alle projecten zijn systematisch gekoppeld aan de nummering van het financiële systeem.
- Vanaf 2007 zijn per project alle studentenrapporten digitaal en als hard copy aanwezig in het lectoraatarchief.
- Onderzoeksrapporten en brochures, artikelen in vak- en wetenschappelijke tijdschriften en voor congressen zijn digitaal en als hard copy aanwezig.

Programmering en voortgangsrapportages.

Maandelijks vindt overleg en afstemming plaats met de onderwijsdirecteuren, in eerste instantie met die van Diermanagement, waar nodig ook met die van Dier- en Veehouderij.

Voortgang projecten.

Een omvangrijk deel van de inspanningen van het lectoraat vond in de evaluatieperiode plaats binnen de randvoorwaarden van de Regeling Kennisverspreiding en Innovatie Groen Onderwijs (KIGO). Voor elk van de KIGO-projecten als ook voor het GKC-programma Welzijn van Dieren is er ieder half jaar een rapportage geschreven waarin de inhoudelijke voortgang, de behaalde resultaten en de gerealiseerde uitputting van mensen en middelen werd gerapporteerd. Voor deze regeling is bij de hogeschool een 'liaison' (medewerker stafbureau directie VHL) aangesteld die de interne organisatie van

de projecten beheert en de contacten met het uitvoeringsorgaan van de regeling onderhoudt. Inhoudelijk zijn alle KIGO-projecten voor goedkeuring beoordeeld door een onafhankelijke commissie van deskundigen (KIGO-adviescommissie). Ter afsluiting van alle projecten wordt een eindrapportage geschreven, inclusief een financiële verantwoording met accountantsverklaring.

Het lectoraat legt via <http://www.groenkennisnet.nl/dierenwelzijnsweb> veel nadruk op de ontsluiting van tussen- en eindproducten van projecten. Via de open-access database van de WUR-bibliotheek zijn alle publiek gefinancierde producten voor iedereen beschikbaar.

Wetenschappelijke borging.

Onderzoeksprojecten hebben wetenschappelijke borging nodig; dit wordt nu uitgewerkt langs drie lijnen:

1. De lector is te allen tijde (eind)verantwoordelijk voor de wetenschappelijke en maatschappelijke kwaliteit van het onderzoek. Hij is gepromoveerd en heeft een ruime ervaring met fundamenteel en toegepast onderzoek in een contract researchomgeving;
2. In onderzoeksprojecten is altijd een gepromoveerde docent of onderzoeker betrokken, die het wetenschappelijk gehalte bewaakt en de internationale literatuur kent;
3. Er wordt in toenemende mate in onderzoek en publicaties samen gewerkt met andere kennisinstellingen waardoor er altijd sprake is van collegiale toetsing.

3 Output

De resultaten van het lectoraat vanaf 2007 tot nu worden in dit hoofdstuk besproken. De verbindende kracht tussen theorie en praktijk, middels beroepsonderwijs en praktijkonderzoek, wordt in dit hoofdstuk opgesplitst in de paragrafen 'kennisontsluiting' en 'kennisontwikkeling'. Hierbij zal de indeling van de portfolio, diergeoriënteerd, mensgeoriënteerd en praktijkgeoriënteerd worden aangehouden. De opbrengst van het lectoraat heeft een zodanige omvang dat deze in de paragrafen 3.1 tot en met 3.3 slechts in algemene zin beschreven wordt. Details zijn te vinden in de bijlagen 1 tot en met 5. In 3.4 wordt de belangrijkste output geconcretiseerd en gekwantificeerd.

3.1 Kennisontsluiting: onderwijs en scholing

Kenmerk van kennisontsluiting is het onderwijs, de beroepspraktijk en de samenleving te informeren over de basisinzichten van dierenwelzijn en de laatste stand van kennis en toepassing.

Diergeoriënteerd

Binnen het portfolio gaat het kader DIER in op de eisen die het dier stelt aan zijn omgeving. Veel output van dit kader sluit aan bij het Europese onderzoeksprogramma *Animal Welfare Quality*, waarin een systematiek wordt ontwikkeld om het welzijn van dieren op locatie én op een valide en betrouwbare wijze te meten. Middels KIGO-gelden heeft het lectoraat voor Diermanagement en Dier- en Veehouderij de minor Animal Welfare Quality Management ontwikkeld, met drie modules: Animal welfare *auditing*, Animal welfare *designing* en Animal welfare *counselling*.

De doelstellingen van Welfare Quality staan ook centraal binnen de KIGO-projecten rondom *paardenwelzijn en dierentuinvloeding*. Daarnaast wordt dit kader ruim ontsloten in het *Dierenwelzijnsweb* en staat het centraal in het *GKC-programma Welzijn van Dieren*. Uit dit laatste is de interactieve internetcursus *dierenwelzijn MBO en Dierenbescherming* voortgekomen. Naast KIGO-financiering zijn 'Impulsgelden' gebruikt voor een vervolg aan het project dierentuinvloeding en de ontwikkeling van een *expertisecen-*

trum Dierenwelzijn. Kenmerk van KIGO en impulsprojecten is de nauwe samenwerking met partners uit het onderwijs, het onderzoek en de praktijk wat het lectoraat actief nastreeft.

Binnen het onderwijs maakt het lectoraat gebruik van studenten middels een zogenaamde VIP-projecten (**V**rij **I**n te vullen Studie**P**unten à 1 erts). Dit is een ontsluitingsvorm waarin informatie over bepaalde aspecten van dierenwelzijn door studenten worden vergaard en gepresenteerd.

Kennisontsluiting vindt ook plaats middels lezingen vanuit het lectoraat (zie bijlage 5). Binnen het kader dier is het onderwerp diertuinvoeding dominant (21 lezingen). Daarnaast wordt via lezingen aandacht besteed aan dierenwelzijn in het algemeen, maar die inhoud overlapt in zekere mate het mensgeoriënteerde dossier van het lectoraat.

Mensgeoriënteerd

Wat betreft de ontsluiting van de verschillende visies op dieren in het algemeen en het welzijn in het bijzonder is met KIGO-geld de website www.dierenwelzijnsweb.nl ontwikkeld. Deze website is in de periode 2007 tot nu uitgegroeid tot het centrale punt waar kennis, ervaringen en onderwijshulpmiddelen over dierenwelzijn door verschillende partijen worden gebundeld en beschikbaar worden gesteld. De internetsite heeft als hoofddoel het ontsluiten van kennis en achtergrondinformatie onder andere door deze te koppelen aan bestaande databases en zoekmachines. De primaire doelgroep is groen onderwijs maar de website is ook publiek toegankelijk. Naast kennisverspreiding middels verschillende soorten kennisproducten (les- en oefenmateriaal, casussen, audiovisuele middelen, opdrachten voor mbo en hbo) draagt het ook bij aan de vorming van netwerken rondom dierenwelzijn en in het bijzonder tussen mbo, hbo en onderzoeksgroepen (met name WUR, UU, VU en RuG).

Met het vervolgproject 'Dierenwelzijnsweb: Aantrekkelijk en Internationaal', wordt de functionaliteit van en het netwerk rondom de website gecontinueerd en uitgebreid. Naast deze KIGO-projecten is het impulsproject 'Zorgvuldig omgaan met dieren in de zorg' een activiteit gericht op de verdere professionalisering van de sector Dieren in de Zorg.

Visies rondom het diergebruik worden ook ontsloten middels *Studia Generalia* (SG's) die het lectoraat in Leeuwarden organiseert. De afgelopen periode zijn er dertien georganiseerd met uiteenlopende maatschappelijke onderwerpen als Jacht, Varkenshouderij, Doden van Dieren en Hondenbeten. De SG's worden goed (40-240 deelnemers) bezocht en zijn ook voor publiek toegankelijk. Daarnaast heeft het lectoraat zogenaamde *Dirk Boonlezingen* georganiseerd, waarin de jurist zijn ervaringen met dierenrecht deelt met studenten in een VIP-setting. Deze lezingen hadden als doel studenten te confronteren met de veelkleurige, ambivalente omgang van mensen met dieren.

Ook binnen het kader 'mens' vindt veel ontsluiting plaats middels lezingen. Vele (33) gaan over dierenwelzijn en samenleving in het algemeen en over het nut, de noodzaak en de mogelijkheden van *dierenwelzijnsprogramma's*. Daarnaast wordt de ethiek en filosofie van het diergebruik in het licht gezet en in het bijzonder *Ethical Room for Manoeuvre* als vrucht van een promotieonderzoek (12).

Praktijkgeoriënteerd

Het Praktijkgeoriënteerde dossier van het lectoraat richt zich op de ontwikkeling van mens- en dierwaarden vanuit de interactie mens-dier. Uitgangspunt is dat de praktijk *zelf* welzijnswaarden, van dier en mens, gaat ontdekken en verder gaat ontwikkelen. De resultaten zijn in vergelijking met de dier- en mensgeoriënteerd portfolio nog bescheiden.

Het lectoraat participeerde met KIGO-geld in de projecten *welzijnsmonitor vleeskalveren, konijnen en paarden* waarin de meetbaarheid van welzijnscriteria en de werkbaarheid van de monitor werd ontsloten, en wel vanuit de praktijk en in samenwerking met de wetenschap. Binnen deze samenwerking worden monitors verder ontwikkeld, waarbij voor het lectoraat de formule 'Effect = Kwaliteit x Acceptatie' centraal staat. Hetzelfde type ontwikkeling vindt plaats met betrekking tot *dierentuinvloeding*, waarin vanuit Impulsgeld een netwerk dierentuinvloeding wordt opgezet om samen met diervverzorgers soortspecifieke rantsoensamenstelling en dieetverrijking te bewerkstelligen met het oog op de reductie van voeropnamegedrag-gerelateerde afwijkingen.

Het recentste output van het mens-dossier is het KIGO-project Minor *verantwoord diergebruik in veldonderzoek (art.12 Veldwerk)*. Met dit project worden de kwaliteitsnormen voor het welzijn van dieren binnen het veldonderzoek verder ontwikkeld. Onderwijs hieromtrent richt zich naast het verbeteren van de kundigheid van hbo-personeel bij het verrichten van ingrepen aan wilde dieren ook op *zelf-professionalisering* omdat het domein 'welzijn van wildlife' te groot en te onontgonnen is. De opleiding Diermanagement is reeds bevoegd om biotechnici de wettelijke art. 12 status te geven vanuit het proefdierbesluit. Met deze minor wordt de bevoegdheid uitgebreid met veldwerk.

3.2 Kennisontwikkeling

Het lectoraat streeft ernaar om actief bij te dragen aan het ontwikkelen van kennis en toepassingen rondom dierenwelzijn door praktijkonderzoek te initiëren en daarin te participeren. Kenmerk van het lectoraatonderzoek is de integratie van natuur- en sociaalwetenschappelijk aspecten van het diergebruik. In de bespreking van de resultaten wordt een onderscheid gemaakt in externe projecten, interne projecten en voor beide de daaruit voortvloeiende publicaties.

Diergeoriënteerd

Binnen het domein dier zijn verschillende onderzoeken verricht voor externe opdrachtgevers en in samenwerking met partners. Voor LTO is onderzoek verricht naar de wenselijkheid van *koudmerken*, als extra identificatie naast het gele oormerk, afgezet tegen de welzijnsconsequenties voor koeien. Het onderzoek laat zien dat een kleine 10% van de boeren, vooral met veel koeien en vreemd personeel, koudmerken als een geschikt hulpmiddel ziet voor bij het bewaken het welzijn van hun dieren. Daarnaast blijkt dat ongerief van het koudmerken voor de koe gering is.

Andere onderzoeken zijn *het euthanasiebeleid* voor dieren op het Wellantcollege en, vanuit GKC-Dierenwelzijn en lectoraat, een nulmeting naar de *positionering van dierenwelzijn* in de vier dieropleidingen in het groene mbo. Beide onderzoeken geven inzicht in de wijze waarop het onderwerp dierenwelzijn in het onderwijs wordt ingevuld. Hieruit blijkt dat door gebrek aan beleid op de scholen het thema dierenwelzijn in het algemeen niet geformaliseerd is en dat daarmee de invulling rust op de interesse van individuele docenten.

In opdracht van EL&I is in samenwerking met Livestock Research onderzoek verricht naar het *welzijn van dieren in circussen en dierentuinen*. De doel was enerzijds het in kaart brengen van de aard en de omvang van knelpunten in de (circus)praktijk, maar anderzijds ook voor deze sector het geven van een gefundeerde aanzet voor diergerichte meetmethoden in navolging van de veehouderij.

Intern is middels afstudeeropdrachten (AO) en vrij in te vullen studiepunten (VIP) door studenten onderzoek gedaan naar uiteenlopende onderwerpen aangaande de welzijnseisen die het dier stelt aan zijn omgeving. De meeste zijn gericht op het monitoren van een specifieke soort (paard, hond, konijn, cavia). Daarnaast werd ook onderzoek verricht naar het houden van dieren in systemen als asiel, dierentuin/kamp en kinderboerderij. Het protocol voor de beoordeling van het welzijn van konijnen op kinderboerderijen is een van de producten van studenten die door de praktijk zeer goed werd ontvangen. Binnen de interne projecten is ook diervoeding een terugkomend onderzoeksonderwerp.

Van de onderwerpen die hier genoemd worden zijn vooral op het gebied van diervoeding verschillende publicaties in diverse bladen verschenen (zie bijlage 3).

Mensgeoriënteerd

Het ministerie van EL&I heeft verschillende opdrachten van het lectoraat gesteund die vallen binnen het 'mensdomein'. Het grootste project is het promotieonderzoek, i.s.m. Toegepaste Filosofie WUR, naar de *ethische ruimte* binnen de vee- en vleesgerelateerde sector om dierenwelzijn te incorporeren in de bedrijfsethiek. Een ander groot project is de *Trendanalyse Denken over dieren* dat samen met het Athena Instituut van de VU is verricht. Middels een publieksenquête en verscheidene workshops met professionals uit de gehele reeks van (dier)praktijken is een beeld geschetst van opvattingen over het huidige gebruik van dieren en van die in de toekomst. In deze lijn kan ook het onderzoek *Domeinbeschrijving dierenwelzijn* worden gebracht dat i.s.m. met Stichting Veldwerk Nederland is verricht. Een groot effect had ook het onderzoek Brand in veestallen dat als afstudeeronderzoek in opdracht van EL&I, LTO en DB door het lectoraat is uitgevoerd. Dit onderzoek is beloond met de Welderen Rengersprijs voor de beste scriptie.

Momenteel verricht het lectoraat onderzoek naar de *aankoopmotieven gezelschapsdieren* om meer zicht te krijgen in de beweegredenen van de aanschaf van moeilijk te houden gezelschapsdieren en in de communicatiestrategieën om deze bezitters van dieren te bereiken. In samenwerking met Livestock Research is tevens de invulling van een expertview voor de aanpak van een positieflijst voor vogels in voorbereiding.

De aangehaalde onderwerpen zijn besproken middels publicaties in diverse bladen en rapporten (zie bijlagen 2 en 3). Tot de producten met de meeste impact mogen gerekend worden de rapporten 'Welzijn van dieren in reizende circussen', 'Brand in veestallen' en 'Denken over dieren: dier en ding, zegen en zorg'. Daarnaast is het proefschrift 'Doing business with animals: moral entrepreneurship and ethical room for manoeuvre in livestock related sector' een prestatie van het lectoraat.

Interne projecten, uitgevoerd door studenten in het kader van AO of VIP, sluiten direct aan op diergeoriënteerde onderwerpen, als dierhouderij in het algemeen en Welfare Quality, dierentuinvloeding in het bijzonder, maar dan bekeken vanuit *mens en beleid* (zie bijlage 1).

Praktijkgeoriënteerd

De mogelijkheden voor de praktijk om zelf waarden te ontwikkelen verdient volgens het lectoraat meer toekomst. Binnen het domein 'praktijkgeoriënteerd' staan de mens- en dierwaarden centraal die vanuit de interactie mens-dier (praktijk) ontwikkeld zijn of worden. Het lectoraat wil als partner een bijdrage leveren in de effectmeting van een welzijnsmonitor voor vleeskalveren. Hiervoor is recent een voorstel door EL&I goedgekeurd. In dit project, dat in samenwerking met Wageningen UR Livestock Research en de Stichting Kwaliteitszorg Vleeskalveren wordt uitgevoerd, richt het lectoraat zich vooral op de gebruikswaarde van de welzijnsmonitor zoals deze door veehouders wordt ervaren.

In het kader van gemeentelijke dierenwelzijnsbeleid is met behulp van het lectoraat een 'werkplaats' *dierenwelzijn* gestart met verschillende gemeentes in Noord Holland waarbij Heemskerk en Heerhugowaard als trekkers fungeren. Opzet van deze werkplaats is om kennis, ervaringen en wensen vanuit de verschillende gemeentes te delen om daaruit een versterkend gemeentelijk dierbeleid te laten vloeien met behoud van eigen lokale waarden.

3.3 Belangrijkste opbrengsten

De echte opbrengst van alle output van het lectoraat is natuurlijk lastig te meten. Er zijn concrete producten (minors, modules, cursussen, rapporten met maatschappelijke impact), maar ook producten die alleen indirect (lezingen, SG's, publicaties in vakbladen) tot doorwerking kunnen leiden. Het lectoraat hoopt dat al haar producten op zijn minst een indirect en positief effect zullen hebben op de (toekomstige) professionals en gebruikers in hun denken over en omgang met dieren. Hoe lastig ook, het lectoraat wil hieronder bepaalde betekenisvolle rendementen in de kennisontsluiting en de kennisontwikkeling duiden.

Kennisontsluiting

- *Dierenwelzijnsweb*. Gemiddeld 1500 unieke bezoekers per maand met gemiddeld 4 geraadpleegde pagina's per bezoek; meer dan 10% van deze bezoekers plaatste tevens een zoekopdracht (mrt-sep 2012); meer dan 1000 volgers op LinkedIn en ruim 750 abonnees voor haar nieuwsbrief.
- *Minor Animal Welfare Quality Management*. 2006-heden, gemiddeld ongeveer 60-70 studenten per jaar en een positieve beoordeling na iedere onderwijsperiode.
- *Minor Verantwoord diergebruik in veldonderzoek* (art. 12 Veldwerk). 17 studenten in het eerste uitvoering, studiejaar 2011-2012. Op 15 oktober jl. werd het besluit van de minister van VWS in de Staatscourant gepubliceerd dat de minor als opleiding voor een artikel 12 bevoegdheid in het kader van de WoD is erkend.
- *MBO-cursus Dierenwelzijn. Interactieve, via Dierenwelzijnsweb publiek beschikbare modulair opgebouwde cursus (niveau MBO-3) over dierenwelzijn*.
- *Studia Generalia*. 40 -240 studenten afhankelijk van het onderwerp.
- *De DVD Koeien in beweging*. In een oplage van 2500 stuks door LTO verstrekt aan melkveehouders en daarnaast verspreid in het mbo-groen via de Elektronische Content Catalogus van het Ontwikkelcentrum.

- *Domeinbeschrijving Dierenwelzijn*. Brochure met aankondiging van en toelichting op het product is door Stichting Veldwerk Nederland verstuurd naar alle 7000 basisscholen.
- *Tweede Kamer*. In de evaluatieperiode is de lector enkele malen door de vaste Tweede Kamer Commissie voor EL&I (voorheen LNV, thans EZ) uitgenodigd om vanuit zijn deskundigheid een visie te geven op het welzijn van dieren in bepaalde praktijken (nertsenhouderij, grootschalige veehouderij).

Kennisontwikkeling

- *Dierentuinvoeding*. Op de sector en diergroepen toegespitst nieuw onderwijs- en cursusmateriaal in de vorm van studiedictaat, gids voor dierverzorgers, website, instructieposters, diverse artikelen. Kant en klare trainingscursus.
- *Welzijnsmonitoring*. Naast de implementatie in verschillende velden van de dier- en veehouderij vervolgonderzoek om de kwaliteit en acceptatie te verfijnen.
- *Ethische ruimte om te manoeuvreren*. Proefschrift met doorwerking op *Denken over dieren* en Effectmeting welzijnsmonitoring.
- *Brand in veestallen*. Moties in de Tweede Kamer; een werkveldconferentie en Actieplan Stalbranden 2012-2016 van LTO Nederland, de Dierenbescherming, de Nederlandse Vereniging voor Brandweerzorg en Rampenbestrijding (NVBR), het Verbond van Verzekeraars en de Rijksoverheid.
- *Welzijn circusdieren*. Besluit van minister Verburg om een AMvB voor circusdieren voor te bereiden.
- *Beleidsadvies euthanasiebeleid Wellant*. De ontwikkeling van een 'euthanasiecursus' bij PTC+ Barneveld, gevolgd door dierdocenten van de diverse locaties van Wellant-college, en implementatie van de adviezen via een Wellantbrede werkgroep.
- *Koudmerken*: Aanbieding van het rapport door LTO aan staatssecretaris Bleker en verlenging van de ontheffing op het verbod op koudmerken.
- *Conferenties gemeentelijk dierenwelzijnsbeleid*. In 2008 -2011 met jaarlijks 80-120 deelnemers uit ongeveer 60 gemeentes.
- *Symposium Welzijn Gezelschapsdieren*. In 2010-2012 met jaarlijks 60-80 deelnemers uit de gebruikspraktijk van de diercategorieën hond, kat, reptielen en amfibieën, konijnen en knaagdieren, vogels en vissen.
- *Raad voor Dierenaangelegenheden*. Bijdragen aan de zienswijzen 'Verantwoord houden', 'Agenda voor Dierbeleid', 'Fokkerij en voortplantingstechnieken' en 'Winstgevend welzijn'.

Als laatste bijzondere opbrengst is het NWO programma Waardering van Dierenwelzijn. Het lectoraat was initiator en penvoerder van dit programma dat zich kenmerkt in een geïntegreerde en multidisciplinaire aanpak van natuurwetenschappelijke, sociaal-economische en maatschappelijke elementen rondom dierenwelzijn en de participatie van

belanghebbende partijen. Deze insteek is gekozen om aansluiting tussen de te ontwikkelen kennis en de dagelijkse praktijk zo dicht mogelijk te maken. Dit programma heeft een specifieke AiO-cursus opgeleverd, in de vorm van vijf 2-3 daagse bijeenkomsten met als thema's duurzaamheid, ethiek en dierenwelzijn, gedrag van dieren en samenleving, dierenwelzijn en marktwerking, en beleid, bestuur en politiek. Los van de inhoud laat het lectoraat hiermee zien dat een lectoraat het academisch onderzoek kan verrijken met kennis vanuit de praktijk en onderzoekers kan stimuleren om praktijkgeoriënteerd te denken. De schakel tussen theorie en praktijk is hiermee succesvol gedemonstreerd.

4 Evaluatie

Voor een goede evaluatie is het essentieel inzicht te krijgen in hoe de ‘gebruikers’ van het lectoraat tegen het lectoraat aankijken. Met dat doel zijn interviews afgenomen met als leidraad een vragenlijst die de geïnterviewden van tevoren ontvingen. Medewerkers van het Stafbureau Directie VHL (Marianne Remmers, Vincent Geerts) interviewden respectievelijk vertegenwoordigers uit het werkveld (n=7) en docenten (n=7). Docent Marije Nieuwenhuizen interviewde studenten en alumni (n=4). De bevindingen uit deze interviews zijn door Marianne op hoofdlijnen samengevat en vormen de kern van dit hoofdstuk (zie bijlage 7 en 8). De opbrengst wordt gepresenteerd binnen een SWOT analyse waaraan het lectoraat haar eigen evaluatie koppelt. Aansluitend volgt de reflectie van de lector middels een confrontatiematrix, waarbij de bevindingen uit de interviews centraal staan.

4.1 SWOT

De geïnterviewden zijn in het algemeen positief over het lectoraat en over de wijze waarop de lector zijn rol invult. Deze visie wordt door het lectoraat gedeeld. Desalniettemin leveren details een genuanceerder beeld.

Sterk

Volgens geïnterviewden	Volgens Lectoraat
• Maatschappelijk relevant thema • Succesvol lectoraat met kwalitatief goede projecten en resultaten • Gedreven, professionele lector met sleutelposities • Groot, rijkgeschakeerd en renderend netwerk • Lector wordt erkend als boegbeeld en als expert • Nauwe band met toegepast onderzoek van WLR • Verbindende kracht tussen natuur- en sociale wetenschappen • Nationale bekendheid	• Grote range van talrijke producten met duidelijke impact (zie 3.4) • Constructieve samenwerking met opleidingsdirectie Diermanagement • Naast diergericht sterk mensgeoriënteerd • Specialisten op gebied van welzijnsonderzoek, diervoeding en mens-dierrelatie • Ambitieuw team van lector, docenten en projectingenieurs

Zwak

Volgens geïnterviewden	Volgens Lectoraat
• Kenniskring opereert in de schaduw van de lector • Werkveld onbekend met de onderzoeksagenda • Externen hebben geen goed zicht op samenstelling lectoraat / kenniskring • Regionaal niet goed zichtbaar • Hoog ambitieniveau kan samenwerking met het bedrijfsleven belemmeren • Onduidelijke rol bij onderwijsvernieuwing en in competentieverbetering van docenten • Website van het lectoraat weinig informatief	• Competentie welzijnsonderzoek is bij docenten matig aanwezig • Ontbreken van structurele samenwerking met bedrijfsleven, het dossier praktijkgeoriënteerd is onderontwikkeld • Kenniskring wordt met name beheersmatig benut • Organisatorische inbedding van het lectoraat biedt te weinig garanties voor doorwerking van expertise in onderwijs en onderzoek • Backoffice vanwege grote prioriteit bij onderwijs-uitvoering beperkt inzetbaar

Kansen

Volgens geïnterviewden	Volgens Lectoraat
• Brede range van (toekomstige) onderzoeksthema's: psychologie van omgaan met dieren, welzijn gezelschapsdieren, innovatieve doorontwikkeling veehouderij (topsectoren), koppeling aan duurzaamheid • Blijvende rol dierenwelzijn in het maatschappelijk debat • Inbedding dierenwelzijn in het curriculum van Dieren Veehouderij • Begeleiden van de professionalisering van het werkveld van binnenuit	• Specifieke implementatie van dierenwelzijn in majoren en minoren • Ontwikkeling expertisecentrum voor beroepen- en gebruikersveld • Ontwikkelen, faciliteren en begeleiden van praktijkgericht dierenwelzijnsonderzoek • Bevorderen synergie HBO-DLO door samenwerking in zowel onderzoek als onderwijs • Versterking synergie Leeuwarder lectoraten in regionale samenwerking • Voortrekkersrol dierenwelzijn in groen onderwijs verder versterken (sectorplan HAO)

Bedreigingen

Volgens geïnterviewden	Volgens Lectoraat
• Het werkveld ziet geen taak voor zichzelf om de wettelijke opgave voor het lectoraat te doen slagen • Groot afbreukrisico bij vertrek/uitval van de lector	• Kleinere bijdrage uit de rijksbegroting met impact op de continuïteit van het lectoraat • Marginalisering van dierenwelzijn als sub thema binnen duurzaamheid • Door de economische crisis minder prioriteit (dierhouders, bedrijven) voor dierenwelzijn

4.2 Ontwikkelstrategieën

De details uit 4.1 leveren een adequaat beeld van het huidige functioneren van het lectoraat op het gebied van onderwijs en onderzoek. In deze paragraaf worden de verbeterpunten uiteengezet op basis van een TOWS (threats, opportunities, weaknesses, strengths) combinatie.

Kans - Sterk

De ervaring op gebied van kennisontsluiting is groot en kan worden ingezet om het thema dierenwelzijn in het onderwijs verder te ontwikkelen. Binnen VHL in de opleiding Dier- en Veehouderij, major Diergezondheidszorg, en binnen Diermanagement kan de expertise van het lectoraat proactiever worden geïntegreerd in de diverse afstudeer-richtingen. Daarnaast moet de expertise van het lectoraat met betrekking tot het onder-

werp dierenwelzijn als USP zijn doorwerking hebben naar het HAO en het mbo-groen. Kennis en ervaring moeten sterker worden geprofileerd, waarbij 'onderwijs op maat' en 'co-ontwikkeling' centraal staan.

De kansen voor het lectoraat op het terrein van praktijkgericht onderzoek zijn rijk. Vele onderwerpen op het gebied van dierenwelzijn maken nu en in de toekomst (zie rapport Denken over Dieren) onderdeel uit van technologische en sociale innovaties in dierpraktijken en dierlijke productieketens en blijft onderdeel van het maatschappelijk debat. Het lectoraat heeft zich de afgelopen jaren meer gespecialiseerd op het verbinden van natuur- en sociaalwetenschappelijke dimensies van het diergebruik. Bijkomend is de praktijkgerichtheid die het lectoraat heeft als onderdeel van de hogeschool. De netwerken van het lectoraat en die van het VHL opleidingen Diermanagement en Dier- en Veehouderij vormen een geschikte basis voor praktijkgericht onderzoek. In dat verband zal ook de inbreng in de Dairy Campus worden versterkt. Hierdoor is het lectoraat een interessante onderzoekspartner voor ketenpartijen, overheid en kennisinstituten om met ambitie een bijdrage te leveren aan de 'doorbraak naar een gezonde, veilige en gewaardeerde veehouderij in 2020' (ex commissie van Doorn). De positie van het lectoraat als onderzoekspartner in praktijkgericht onderzoek moet daarom verder worden uitgerold in samenwerking met de andere dierlectoren binnen het HAO.

Kans - Zwak

Om de onderwijs- en onderzoekskansen te realiseren dient intern het praktijkgerichte onderzoek op basis van programmatische samenwerking met het werkveld een prominentere plaats te krijgen in het curriculum waardoor effectiever geïnvesteerd kan worden in de competentie welzijnsonderzoek bij docenten en studenten binnen alle dieropleidingen.

De zichtbaarheid van het lectoraat, intern en extern, moet verbeterd worden met een herkenbare geactualiseerde en informatieve website, toegesneden op de WTF(Wikipedia, Twitter, Facebook)-generatie, waar naast algemene informatie en organisatie, producten van het lectoraat te downloaden zijn. Daarnaast moet extra energie gestoken worden in het opzetten en onderhouden van een kenniskring van competente en enthousiaste professionals die aansluiten bij de ambities van het lectoraat.

Bedreiging - Sterk

Voldoende additionele ondersteuning van het lectoraat uit de rijksbijdrage is in deze onzekere economische tijden allerm minst gegarandeerd. Ook de belangstelling vanuit het werkveld kan in deze conjunctuur veranderen. Het is van belang dat het lectoraat zijn kwaliteiten blijft presenteren, met name als deze inzetbaar zijn bij kostenbesparende projecten als beheersing van (maatschappelijke) waardenconflicten (dier-ding, zegen-zorg) en voordeelgevende zaken als dierenwelzijn binnen de corporate image en als plus voor een beter verdienmodel.

Spreiding van taken en verantwoordelijkheden van de lector over voldoende gekwalificeerde docent-onderzoekers is nodig om de afhankelijkheid van de lector als spin in het web te verminderen.

Bedreiging - Zwak

Investeren in en uitbreiding van de competente medewerkers en docent-onderzoekers. Omdat de kwaliteitseisen hoog zijn voor het effectief opereren op het complexe niveau

van dierenwelzijn, moet naast interne werving ook meer aandacht worden besteed aan scholing, coaching en aannamebeleid.

Het beeld van het lectoraat voor het bedrijfsleven moet helderder door de ambities ten aanzien van dierenwelzijn te nuanceren en het pragmatische te accentueren.

Prioriteitenlijst

Op basis van de gepresenteerde analyse komt het lectoraat voor zichzelf tot de volgende prioriteiten:

1. Uitlijnen balans lector/lectorat door delegeren naar en ondersteuning door kenniskring;
2. Werken aan een bredere betrokkenheid met alle dier-majors binnen VHL en een prominentere rol in de onderwijsontwikkeling;
3. Ontwikkeling van een eigen onderzoekslijn, inzet hierbij van studenten, betere disseminatie van afstudeeropdrachten, alsmede het laten excelleren van studenten;
4. Verdere uitbouw van de trekkersrol lectorat Welzijn van Dieren binnen HAO en GO;
5. Ontwikkeling van structurele vormen van expertise-uitwisseling met bedrijfsleven;
6. Actieve rol in de regionale transitie naar een integraal duurzame (melkvee)houderij;
7. Uitbouwen van het succes in onderzoek rondom de integratie van dierkundige- en sociaalwetenschappelijke dimensies van het diergebruik.

Naar verbindende waarde

Het lectorat Welzijn van Dieren is met zijn 360° kijk op het beroep- en gebruikersveld *algemeen maar te specialistisch om het te veralgemeniseren*. De expertise om natuur- en sociaalwetenschap samen te smelten in praktijkgericht onderzoek is van cruciaal belang voor verschillende ontwikkelingen binnen het brede dierdomein.

Het onderzoek 'Denken over dieren'⁶ maakt nog eens duidelijk dat de discussie over het houden en gebruiken van dieren divers en complex is. Deze stand van zaken zal er in de toekomst niet minder op worden gezien de verwachte trends waaronder: grotere afstand burger – bestuur, verdergaande verstedelijking en afstand tot de veehouderij, veranderende communicatie in de maatschappij, innovatie in ecologische duurzaamheid en toenemende aandacht voor zoönosen en dierziekten. Het debat binnen de dierlijke beroepspraktijken als in de maatschappij zal blijven gaan over enerzijds dierkundige feiten en anderzijds over waarden ofwel over zowel de cognitieve als de affectieve waardering van het diergebruik.

Onenigheid over waarde-interpretatie en -acceptatie is in een divers en complex onderwerp als diergebruik een gegeven. Waarden worden verzakelijkt als het nut (utiliteit) domineert en vermenschlijkt als de verbondenheid (affectie) prevaleert. Onenigheid over feiten ontstaan ruwweg vanwege de onzekerheid, soms inherent aan de wetenschap zelf, of vanwege de dissonantie met de eigen waardestructuur. Juist vanwege al deze verschillen beschouwt het lectorat een bijdrage aan het creëren van een lerende omgeving (onderwijs, beroepspraktijk, beleid en samenleving) als haar belangrijkste opdracht voor de toekomst. Kennisontsluiting en kennisontwikkeling blijven daarvoor belangrijke instrumenten.

⁶ De Cock Buning, Tj., Pompe, V., Hopster, H. en De Brauw, C., 2012. Denken over dieren; dier en ding, zegen en zorg. Ministerie van Economische zaken, landbouw en Innovatie, Den Haag.

Zoals in de missie is aangegeven en in de output is terug te vinden opereert het lectoraat bij voorkeur in het gebied waar natuur- en sociaalwetenschappen bij elkaar komen. Van daaruit heeft het lectoraat expertise ontwikkeld om in conflicten rondom dieren feiten en waarden te scheiden om ze vervolgens proberen te verbinden. Deze expertise wil het lectoraat de komende vijf jaar verder ontwikkelen en toepassen middels drie ambitieuze thema's.

a Werken voor welzijn

Dit thema is dier georiënteerd waarbij de dagelijkse natuurlijke (werk)activiteiten van dieren, zoals foerageren en exploreren, direct verbonden worden met beloning als bijvoorbeeld voedsel. Breed over diersoorten heen speelt het probleem dat dieren in gevangenschap afwijkend gedrag ontwikkelen als reactie op het onvoldoende tijd kunnen besteden aan het zoeken en opnemen van gevarieerd en op de diersoort toegesneden voedsel. Werken voor voedsel als dagelijkse activiteit wordt hiermee dagelijks werken voor welzijn, dit in tegenstelling tot incidentele welzijnsverrijking.

Het lectoraat wil dit thema centraal stellen middels:

- Ontsluiten van bestaande dieronderzoeken en nieuwe mogelijkheden op dit gebied, niet alleen voor de verschillende dierpraktijken maar ook voor de onderzoekers middels Dierenwelzijnsweb en symposia.
- Onderzoek naar en ontwikkeling van instrumenten en technieken waarmee beloningsgericht werken van dieren kan worden bevorderd als leeromgeving in het onderwijs met als doel een soortspecifieke bijdrage aan de kennisontwikkeling.
- Programmatische samenwerking met de dierpraktijken en de topsector creatieve industrie voor het gezamenlijk ontwikkelen van toepassingen voor diverse dierpraktijken.

b Gemeenschapsgoed

Dit thema is mensgeoriënteerd waarbij houdergroepen (gemeenschap) van dieren binnen hun waardenstelsel (relatie of product) de welzijnskwaliteit van het dier (goed) bewaken en verbeteren op dusdanige wijze dat de dierpraktijk kan rekenen op maatschappelijke waardering en een 'licence to operate'. Het lectoraat haakt hiermee aan bij het 'terugtrekkende' overheidsbeleid om de primaire verantwoordelijkheid voor het welzijn en de gezondheid van dieren bij de dierhouder te leggen. Het lectoraat wil dit thema centraal stellen middels:

- Ontsluiting van mogelijkheden van zelfregulatie en verbinding met de samenleving voor georganiseerde houders en gebruikers in alle sectoren via dierenwelzijnsweb, workshops en symposia.
- Onderzoek via onderwijs en participatie in waardeanalyse en conflictbeheersing.

c Waardevernieuwing

Dit thema is praktijkgeoriënteerd waarbij de dynamiek tussen waarden en feiten de voedingsbodem is voor innovatie. Heterogeniteit is de precursor van vernieuwing. Het lectoraat sluit hier aan bij het concept 'werkplaats' maar accentueert de dialectiek tussen partijen zonder hun (verborgen) strategische agenda's. Het lectoraat wil dit thema centraal stellen middels:

- Ontsluiting van mogelijkheden voor (sociale) innovatie in denken en gebruik vanuit de dierpraktijk.
- Onderzoek via participatie in maatschappelijke trajecten als 'de Duurzame Zuivelketen' en 'Alle vlees duurzaam'.

De thema's zijn wenkende perspectieven, enerzijds om de expertise van het lectoraat uit te breiden en anderzijds voor partijen om daar gebruik van te maken. Het lectoraat streeft naar aansluiting bij Dairy Campus, University Campus Fryslân en 'Sectorplan Noord: Scholen voor ambities'. Ook wil het lectoraat werk maken van een constructieve samenwerking met aanpalende lectoraten binnen en buiten de hogeschool.

Het lectoraat heeft in de afgelopen jaren het thema dierenwelzijn binnen het onderwijs, het onderzoek en het werkveld op de kaart gezet. De volgende fase is bij te dragen aan verdere ontplooiing van dierenwelzijn binnen de eigenheid van de praktijk. Het lectoraat zoekt naar verbreding. Niet alleen in de naam, van Welzijn van Dieren naar *Dierenwelzijn*, maar ook in middelen en samenwerking

Lectoraat Dierenwelzijn: van verbindende waarde

Bijlage 1: Kennisontwikkeling: interne projecten vanuit het lectoraat

Titel project	Productgroep	Jaar	Product	Uitvoerders
Oxytocinegebruik in de Nederlandse melkveehouderij	D	2007	AO	Beker, J.J.G., Riefel, H.J.
Gemeentelijk dierenwelzijnsbeleid; proactief of reactief?	M	2007	AO	Gibcus, E.I. en Kruizinga, N.S.M.
Analyse Kamervragen over dierenwelzijn	M	2008	AO	Hardeman-Kleingeld, A. en Star, A. van der
Circusbeleid gemeenten	M	2008	AO	S Bouwmans, S Bloemendaal
Euthanasie in dierenasielen; Nederland versus Vlaanderen	M	2008	AO	Doorn, M. van en Eedem, J. van
Voorlichting over reptielen	D	2009	AO	Niemeijer, E. en Schellinger, M.
Welzijn dieren in veldwerk	D	2009	AO	A Wittenveen, A Haarsma
Aanbevelingen voor de huisvesting en verzorging van herten in hertenkampen	D	2009	AO	Klunder, A. en Momberg, B.
Inventarisatie veldbiologisch onderzoek	M	2009	AO	Haarsma, L. en Witteveen, A.
Bijdrage van keurmerken aan dierenwelzijn	M	2009	AO	Graaf, S. de en Jacobs, L.
Dieren in het groene onderwijs	M	2009	AO	Hoevenaars, S. en Kroezen, S.
Huur een dier; klik hier!	M	2009	AO	Klepper, L. en Koenen, J.
Browse kwaliteit en diversiteit	M	2009	VIP	Hillen, R.
Herkenning en kenmerken fruit/groente	M	2009	VIP	Cremers, P. en Geutjes, S.
Herkenning heel te voeren prooien	M	2009	VIP	Henckens, E.
Opvangcentra voor konijnen en knaagdieren in Nederland	D	2010	AO	Boer, R. de en Kappert, F.
BCS dierentuindieren (meerdere VIPS)	D	2010	VIP	Geers, Drunen, Waninge, Cremers, van der Ven, Brink
Rekenmodel zwerfdieren (Ontwerp van een kosten- en vergoedingsmodel voor de opvang van zwerfdieren door gemeenten)	M	2010	AO	Engels, S.A. en Lemmen, E.J.
Opvangcentra voor reptielen, amfibieën en geleedpotigen	M	2010	AO	Langen, A.
Brand in veestallen	M	2010	AO	Looije, M. en Smit, M.
Herkenning en risico's giftige planten voor dierentuindieren	M	2010	VIP	Hillen, R. en Zaat, R.
Monitoren konijnenwelzijn op kinderboerderijen	P	2010	AO	Bedaux, V. en Oude Nijhuis, M.
Welzijn geiten op kinderboerderijen	D	2011	AO	Hendriks, A. en Westerdijk, D.
Parameters welzijnsmonitor paard (meerdere VIPS)	D	2011	VIP	Waninge, C., Dool, M. van de
Parameters welzijnsmonitor konijn	D	2011	VIP	Gilde, M. en Turnhout, L. van
Parameters welzijnsmonitor cavia	D	2011	VIP	Wilschut, M.
Met beleid geen hond die bijt	M	2011	AO	Bastemeijer, S., Kuit, J. en Vegt, K. van der
Mobiele slacht	M	2011	AO	Kraan, C.
Kwaliteitssystemen maneges	M	2011	VIP	T. Bruinewoud
Insecten als dierentuinvvoer	M	2011	VIP	Stichter, M. en Zaat, R.
Kwartet diervoeding	M	2011	VIP	Helm, T. van der en
Poster nutriënten hondensnacks	D	2012	VIP	Hofsteede, H. en Ludwig, K.
Poster nutriënten fruit	D	2012	VIP	Prins, E.
(verboden) te voeren voedermiddelen konijn	D	2012	VIP	Jong, E. de
Herkenning en nutriënten vis voor dierentuindieren	D	2012	VIP	Bekkers, J., Boer, L. de en Lange, L.
Reportage BCS paarden (m.n. shetlanders)	D	2012	VIP	Mariken van den Dool
Kwartetspel MDS. BCS	D	2012	VIP	J. vd Berg
Poster maagdarmsstelsel merel	D	2012	VIP	Antonissen, J.
Filmen onderwerp over dierwelzijn	D	2012	VIP	Boer, C. de, Nielen, K. e.a.
Dossier samenstellen over dierwelzijn	D	2012	VIP	Buring, R.
Adoptiehonden; de grens over	M	2012	AO	Jager, M. en Meijer, J.

Bijlage 2: Kennisontwikkeling: externe projecten voor opdrachtgevers

Titel project	Product-groep	Jaar	Opdrachtgever	Product	Uitvoerders / in samenwerking met
Koeien in beweging	D	2007	LTO-Noord		Van der Reijdt, Hopster / PTC+, Gezondheidsdienst voor Dieren, Vetvice, Cowsultancy, Animal Sciences Group, Roodbont Uitgeverij, LTO
Ethical Room for Manoeuvr	M	2007-2011	Lectoraat/ EL&I		Pompe / Wageningen Applied Philosophy
Onderzoek naar het welzijn van circusdieren	M	2008	EL&I		Van den Brandt, Hopster / Wageningen UR Livestock Research
Euthanasiebeleid dieren op het Wellant college	D	2009	CvB Wellantcollege		Van den Brandt, Hopster / Wellantcollege
Welzijn Gezelschapsdieren - Onderzoeksprogramma EL&I	M	2009-2012	EL&I		Rothuizen, J. en H. Hopster, Utrecht/ Lelystad.
Onderzoek naar koudmerken	D	2010	LTO / PZ		Hopster, H. en J.T. Zijlstra / Wageningen Livestock Research
Nulmeting Dierenwelzijn in vier opleidingen van het MBO groen	D	2010	GKC-Dierenwelzijn		Hopster, H. / Van der Waal., M.E. leerstoelgroep. Educatie en Competentiestudies, WUR
Domeinbeschrijving dierenwelzijn	M	2010	Regeling Natuur		Hopster, H. / Has DB, Stichting Veldwerk Nederland, CAH-Dronten, Wageningen UR Livestock Research
Indicatoren voor welzijn van dierentuindieren	D	2011	EL&I		Van Dieren, M. / Wageningen Livestock Research
Trendanalyse Denken over dieren	M	2011	EL&I		Pompe, Hopster / Athena-instituut, Vrije Universiteit
Werkplaats Dierenwelzijnsbeleid	P	2011	Gemeentes Noord-Holland		Pompe / Heemskerk, Heerhugowaard, Castricum, Heiloo, Velsen, Purmerend
Aankoopmotieven gezelschapsdieren	M	2012	EL&I		Pompe, Hopster, van Dieren / Genetic Counseling Services, Stichting AAP, Communicatiestudies Wageningen Universiteit, Sociale Psychologie Universiteit van Tilburg
Expertview aanpak positieflijst vogels (in voorbereiding)	M	2012	EL&I		Pompe / Wageningen UR Livestock Research
Effectmeting welzijnsmonitor vleeskalveren	P	2012	EL&I		Pompe, Neddermeijer, Hopster / Wageningen UR Livestock Research, Stichting Kwaliteitszorg Vleeskalveren

Bijlage 3: Kennisontwikkeling / ontsluiting: vakbladartikelen en columnns

Titel	Product-groep	Auteur	Jaar	Bron
Nieuwsbrief januari 2007	D/M	Van der Reijdt, P.	2007	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Energie en antilichamen nodig in eerste uren na geboorte	D	Huisman, T.	2007	Levende Have (februari 2007) p. 33
Extraatjes kunnen schadelijk zijn	D	Huisman, T.	2007	Levende Have (april 2007) p. 34
Luzerne gelijkwaardig aan goede kwaliteit grashooi	D	Huisman, T.	2007	Levende Have (juni 2007) p. 34
Opfokvoer voorziet in behoefte aan eiwitten en mineralen	D	Huisman, T.	2007	Levende Have (oktober 2007)p. 34-35
Terughoudend met restjes	D	Huisman, T.	2007	Levende Have (december 2007) p. 34-35
Waardering van dierenwelzijn : naar een maatschappelijk geaccepteerde en economisch vitale dierhouderij	M	Hopster, H.; Komen, J.	2007	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, Aard- en Levenswetenschappen (ALW), 2007 - ISBN 9789077875230
Voedingswaarde en gevaar van bladeren, bast en twijgen	D	Huisman, T.	2008	Levende Have (juni 2008) 38-39
Likstenen vooral van belang vanwege het zout	D	Huisman, T.	2008	Levende Have (februari 2008) p. 41-42
Current feeding practices for captive okapi	D	Huisman, T.	2008	EAZA News (september 2008) p. 26-27
Voedsel is meer dan alleen energie en voedingsstoffen	D	Huisman, T.	2008	Levende Have (december 2008) p. 42
Dierenbewustzijn: erkennen zonder kennen	M	Pompe, V.	2008	Boek: De weging gewogen: beschouwingen over ethiek en dierproeven
DierenWelzijnsWeb: met meer kennis beter doen	M	Ruis, M.A.W.; Hopster, H.	2008	V-focus 5 (2008)4. - ISSN 1574-1575 - p. 46 - 47
Schaalvergroting: koe in de knel?	M	Hopster, H.	2008	ZuivelZicht 100 (2008)5. - ISSN 0165-8573 - p. 18 - 19
Verbinding met dierenwelzijnsweb: bundeling van kennis, ervaringen en onderwijshulpmiddelen	M	Ruis, M.A.W.; Hopster, H.	2008	Vakblad Groen Onderwijs
Chasing away visitors? The attitude of the general public towards feeding vertebrate live prey	M	Lemmen, W. Harst, T. van der, Ophorst, S. en Huisman, T.	2008	EAZA News (september 2008) p. 24-25
Nieuwsbrief december 2008	D/M	Polet, J.	2008	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Worst	D	Huisman, T.	2009	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Minimaal twaalf uur per dag kauwen en herkauwen	D	Huisman, T.	2009	Levende Have (december 2009) 36-37
Ethical room for manoeuvre: implementation without principles	M	Pompe, V.; Korthals, M.J.J.A.A.	2009	Proceedings of the First European Conference Food marketing and Ethics Today: 59–82. Paris: IREMAS.
Micro-ethiek in en van praktijken	M	Pompe, V.	2009	V-focus, 6(5), 40 - 41. ISSN 1574-1575
Welzijn van dieren in reizende circussen in Nederland : circuspraktijk in 2008	M	Hopster, H.; Dieren-donck, M. van; Brandt, H. van den; Reenen, C.G. van	2009	Wageningen UR, Rapport 212, Animal Sciences Group, Lelystad.
Nieuwsbrief april 2009	D/M	Polet, J.	2009	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Welzijn van dieren in reizende circussen	M	Hopster, H.; Dieren-donck, M. van; Brandt, H. van den; Reenen, K. van	2009	V-focus 6 (2009)5. - ISSN 1574-1575 - p. 36 - 37.
Klein leed	M	Huisman, T.	2009	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Maandelijkse voedingscolumn	D	Huisman, T.	2009-	Levende Have
Nieuwsbrief september 2009	D/M	Polet, J.	2009	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
‘Welzijn konijn op kinderboerderij goed te meten’	D	Huisman, T.	2010	V-Focus+ (oktober 2010) p. 13-15
Ethical Room for Maneuver: Playground for the Food Business	M	Pompe, V.; Korthals, M.J.J.A.A.	2010	Business and Society Review, 115, 367 - 391. ISSN 0045-3609

Titel	Product-groep	Auteur	Jaar	Bron
Dierenwelzijn: geen hype, maar blijvende transitiedriver	M	Hopster, H.	2010	In: Over zorgvuldige veehouderij. Veel instrumenten, één concert/Eijsackers, H., Scholten, M., - Wageningen: Wageningen UR, 2010 (Essay-bundel 2010) - ISBN 9789085858959
Nieuwsbrief juli 2010	D/M	Polet, J.	2010	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Week van het Huisdier	M	Huisman, T.	2010	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Nu het onderwijs nog: aandacht voor dierenwelzijn in sector groeit	M	Ruis, M.A.W.; Hopster, H.	2010	Vakblad Groen Onderwijs
Praktische informatie over het gebruik van browse	M	Huisman, T. en Nijboer, J.	2010	Harpij Browse Identificatieboek (November 2010)
De schandpaal	M	Huisman, T.	2010	Groen Kennisnet/ Dierenwelzijnsweb
Vanuit kennis ethische afwegingen leren maken. Cursus dierenwelzijn voor mbo-studenten en vrijwilligers Dierenbescherming	M	Ruis, M.A.W	2010	Vooruitzine: vooruitblik meerjarenafpraak 2011-2015
Nieuwsbrief september 2010	D/M	Polet, J.	2010	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Knowing what they eat	D	Huisman, T. en Nijboer, J.	2011	Zooquaria Nutrition News 5 p. 21
Sugaring the message	D	Fens, A., Fermaat, M. en Huisman, T.	2011	Zooquaria Nutrition News 5 p. 24-25
Course of action: A special report on an animal nutrition course for zoo keepers	D	Huisman, T. en Polet, J.	2011	Zooquaria Nutrition News 5 p. 26-27
Doing business with animals: moral entrepreneurship and ethical room for manoeuvre in livestock related sector	M	Pompe, V.	2011	Proefschrift WUR
Inspiratie voor dieropleidingen mbo groen: onderwijs dierenwelzijn gespeeld	M	Waal, M.E. van der, Hopster, H. en P. Boetzkes.	2011	Groene Kennis Coöperatie, ISBN 9789079379002
Lange Tanden	M	Huisman, T.	2011	Groen Kennisnet/ Dierenwelzijnsweb
Inventarisatie dierenwelzijn in vier dieropleidingen van het mbo groen	M	Waal, M.E. van der; Brandt, H. van den; Hopster, H.	2011	Groene Kennis Coöperatie, ISBN 9789079379033
Dierbare metgezellen: Domeinbeschrijving Dierenwelzijn	M	Ennik, I.; Erp, L. van; Hopster, H.; Meijberg, W.; Poorthuis, M.; Ruis, M.A.W.	2011	Rapport Stichting Veldwerk Nederland, Apeldoorn
Koudmerken runderen: dier & welzijn	M	Hopster, H.; Zijlstra, J.T.	2011	V-focus 8 (2011)5A. - ISSN 1574-1575 - p. 26 - 27
Koudmerken: actualisatie van het gebruik van koudmerken op Nederlandse melkveebedrijven	M	Hopster, H.; Zijlstra, J.T.	2011	Hogeschool Van Hall Larenstein, lectoraat Welzijn van Dieren
'Minder onderbuik, meer kennis': Interactief lesmateriaal dierenwelzijn binnenkort beschikbaar	M	Ruis, M.A.W	2011	Vakblad Groen Onderwijs
Happie	M	Huisman, T.	2011	Groen Kennisnet/ Dierenwelzijnsweb
Designing diets for captive primates	D	Huisman, T.	2012	AAP Summer Course: husbandry of rescued primates
Denken over dieren: dier en ding, zegen en zorg	M	Cock Buning, de Tj.; Pompe, V., Hopster, H en C. De Brauw	2012	Rapport Athena Instituut, VU, Amsterdam
Smeuïg onderwerp	M	Huisman, T.	2012	Groen Kennisnet/ Dierenwelzijnsweb
Nieuwsbrief juli 2012	D/M	Polet, J.	2012	Groen Kennisnet / Dierenwelzijnsweb
Denkend over dieren	M	Pompe, V.; Hopster, H.	2012	V-focus, 9(5a), 4 - 5. ISSN 1574-1575.
Moral Entrepreneurship: Resource Based Ethics	M	Pompe, V	2012	J Agric Environ Ethics DOI 10.1007/s10806-012-9383-1
Plofimago	M	Huisman, T.	2012	Groen Kennisnet/Boerderij Vandaag

Bijlage 4: Kennisontsluiting: met samenwerkende partners

Titel project	Product-groep	Jaar	Product	Opdracht-gever	In samenwerking met
GKC-programma Welzijn van Dieren	D	2007	KIGO	EL&I	WUR, VHL, HAS Den Bosch, CAH Dronten, InHolland, Helicon Opleidingen, Terra, Citaverde, AOC-Friesland
Animal Welfare Quality Management	D	2007	KIGO	EL&I	Bristol University
Symposium paard; erfelijke aandoeningen, verantwoord omgaan met risico's	D	2007	Symposium	Lectoraat	Ids Hellinga (KFPS), drs. Hans van Tartwijk (KWPN), dr. René van Weeren (FD), Wiebe Yde van de Lageweg (VDL), Antoine de Bodt.
Dierenwelzijnsweb (DWW)	M	2007	KIGO	EL&I	WUR, CAH Dronten, HAS Den Bosch, InHolland Delft, Citaverde College, Groenhorst, Ccollege Barneveld, Helicon Opleidingen
Varkenshouderij, wat willen we ermee?	M	2007	SG	Lectoraat	Annechien ten Have (LTO), Ir. Derk Oorburg (VION), dr.ir. Jan de Wilt (Innovatienetwerk), drs. V. Pompe (VHL/WUR)
Welzijnsmonitor Vleeskalveren	P	2007	KIGO	EL&I	WUR, LTO, ISA-Lille, Universiteit van Padova, NHL, Denavit, VanDrie Group, Alpuro group, Knmvd
Dierentuinoeding	D	2008	KIGO	EL&I	WUR, Aeres Groep, Stoas Hogeschool
Dirk Boon cursus 2008-2009	M	2008	VIP	Lectoraat	Mr. Dr. Dirk Boon
Meer weten, minder hondenbeten?	M	2008	SG	Lectoraat	Dr. ing. Hans Hopster (ASG), Ernst ter Veer & Han Meijer (Regiopolitie Groningen), drs. Joanne van der Borg (WUR), drs. Leen den Otter (LICG).
Waarborgen Paardenwelzijn	D	2008-	KIGO	EL&I	WUR, Helicon Opleidingen
Mede-organisatie jaarlijkse conferentie gemeentelijk dierenwelzijnsbeleid	M	2008-2011			Dierenbescherming, Ministerie EL&I
Dirk Boon cursus 2009-2010	M	2009	VIP	Lectoraat	Mr. Dr. Dirk Boon
Wel eens écht nagedacht over de jacht?	M	2009	SG	Lectoraat	Wiebe Zijlstra (KNJV-Friesland), drs. Siebren Siebenga (KNJV), ing. Rob Borst (IPC-Groene Ruimte), drs. Vincent Pompe (VHL/WUR)
Heeft of geeft een circusdier plezier?	M	2009	SG	Lectoraat	Dr. ing. Hans Hopster (VHL), mr.A. Oudenes (ECA), mr.drs. Erwin Virginia (DB), drs. Alide Vergossen (LNV).
Wat een ellende die kattenbende	M	2009	SG	Lectoraat	Drs. Elly von Jessen (DB), drs. P. Wallenaar (gemeente Emmen), drs. M. Opsteegh (RIVM).
Artikel 12 Wildlife	P	2009-	KIGO	EL&I	Rijksuniversiteit Groningen, Apenheul, Alterra Wageningen
Animal Welfare Quality Management	P	2009	Bijscholing docenten	Lectoraat	LNV, LEI, NEN, Solvay Duphar, WUR-Livestock Research en Dierenbescherming. Voor 17 docenten van Van Hall Larenstein.
Bestrijd een dier op een dier-vriendelijke manier	D	2010	SG	Lectoraat	Ingrid Storm (gem. Bloemendaal), dr. Ir. Bastiaan Meerburg (WUR), Jan Pap (Valkerij Friesland), Niek Bosma (Wetterskip Fryslân), Harm Niesen (de Fauna-bescherming)
Dirk Boon cursus 2010-2011	M	2010	VIP	Lectoraat	Dirk Boon
Ondernemen met Dierenwelzijn	M	2010	KIGO	EL&I	CAH Dronten
Dieren aan het werk	M	2010	SG	Lectoraat	Dr. Marie-José Enders-Slegers (UU), Peter van der Heijden (KNGF Geleidehonden), Toinny Lukken (Dolfinarium)
Wat draagt de nertsenhouderij bij aan de maatschappij?	M	2010	SG	Lectoraat	Drs. Frans Kleyn van Willigen (GD), Ir. Willy Baltussen (LEI), Claudia Linssen (Bont voor Dieren).
Dierenwelzijn in Beeld	D	2010-	KIGO	EL&I	Hogeschool Van Hall Larenstein Leeuwarden, NHL Hogeschool, Groenhorst College Barneveld, WUR
Themadag AWQM	P	2010	Bijscholing docenten	lectoraat	Bijna 40 docenten van Hogeschool Van Hall Larenstein, CAH Dronten, HAS den Bosch en AOC Terra.
Cursus dierenwelzijn MBO en Dierenbescherming	D	2010-	KIGO	EL&I	AOC Oost Almelo, Citaverde College Horst, Dierenbescherming, Ontwikkelcentrum

Titel project	Product-groep	Jaar	Product	Opdracht-gever	In samenwerking met
Mede-organisatie jaarlijks symposium Welzijn Gezelschapsdieren	D	2010-	Symposium	EL&I	Universiteit Utrecht, Ministerie EL&I
Dierenwelzijnsweb (DWW) aantrekkelijk en internationaal	M	2010-	KIGO	EL&I	VHL Wageningen, HAS Den Bosch, CAH Dronten, Helicon Opleidingen Velp, NHL, WUR
Hoe gelukkig is de Nederlandse melkkoe?	M	2011	SG	Lectoraat	Meindert Wiersma (melkveehouder), dr.ing. Hans Hopster (VHL), René Houkema (Wakker Dier). Esther Veenstra (stud. DM), Daan Köhne (stud. DV)
De dood als gering ongerief	M	2011	SG	Lectoraat	Prof. Dr. Elsbeth Stassen (WUR), dr. Bert Lambooij (WLR), dr. Tatjana Visak (UU), Marcel Vossestein (KNVV).
Vervolgproject Kennisnetwerk Dierentuinvloeding	P	2011-	Impuls	VHL-DM	NVD EAZA
GKC-programma Dierenwelzijn	D	2011-	KIGO	EL&I	WUR, HAS Den Bosch, Citaverde College, Helicon Opleidingen
Zorgvuldig omgaan met Dieren in de zorg	M	2011-	Impuls	Diermanagement	WUR LSR
Dieren op reis: businessclass of beestenboel?	M	2012	SG	lectoraat	Dr.ing. Marien Gerritzen (WLR), Geert laugs (CIWF), Henk van Dommelen (veetransporteur), drs. Paul Bours (EL&I).
Is het groene onderwijs dier-proof?	M	2012	SG	lectoraat	Drs. Eltjo Bethlehem (Aeres Groep), Rita From (nVWA), dr. Martje Fentener van Vlissingen (Erasmus MC), drs. Bram van der Burg (Onderwijs DEC).
Expertisecentrum Dierenwelzijn	D	2012-	Impuls	VHL-DM	WUR

Bijlage 5: Kennisontsluiting: lezingen vanuit het lectoraat

Titel	Product-groep	Spreker	Jaar	Waar
Browsers en rantsoensamenstelling	D	Huisman	2007	Harpij/NVD browsedag Arnhem
Onderzoek, onderwijs, praktijk en samenleving	M	Hopster	2007	Bezoek fractiemedewerkers TK, Lelystad
Ethics of Quality: Making animal welfare ethics fit for quality purpose in the food service sector	M	Pompe	2007	WUR – Applied Philosophy
Hoe ver mag de toekomst gaan?	M	Pompe	2007	Studium Generale: welzijn van varkens, Leeuwarden
Ontwikkeling van een euthanasieprotocol voor dieren op het Wellantcollege	D	Büker	2008	Wellantcollege, Dordrecht
Current feeding guidelines for captive Okapi, how are guidelines used?	D	Huisman	2008	Presentatie 5th EZNC Chester
Hoe moeten we apen voeren?	D	Huisman	2008	Harpij/NVD primatenvoedingsdag Apeldoorn, Almere
Voeding van callitrichids, enkele aandachtspunten	D	Huisman	2008	Harpij/NVD primatenvoedingsdag Almere
Programma Waardering van Dierenwelzijn	M	Hopster	2008	EL&I Kennisdag Dierenwelzijn, Groenevelt, Baarn
Animal welfare education in the Netherlands (poster)	M	Bos	2008	2nd OIE Global Conference on Animal welfare: Putting the OIE standards to work, Caïro, Egypte.
Hondenbeten in perspectief: feiten en cijfers	M	Hopster	2008	Bijdrage Studium Generale, Leeuwarden
Gemeentelijk Dierenwelzijnsbeleid: vermaatschappelijking van ervaring en kennis	M	Hopster	2008	Conferentie Gemeentelijk Dierenwelzijnsbeleid, Baarn
Welzijn van paarden: actuele ontwikkelingen	M	Hopster	2008	Studiedag paardenhouderij, Ommen
Fast Food Version of Ethical Room for Manoeuvre	M	Pompe	2008	Buffet Pensant WUR
Welzijn van dieren: het wel en wee van productiedieren	M	Hopster	2008	Studium Generale TU-Eindhoven
Attitude of the general public towards feeding live prey	M	Huisman	2008	5th EZNC Chester
Integrating animal welfare and quality assurance in one education program	M	Huisman	2008	Minisymposium AWQM Leeuwarden
Roofdiervoeding, meer spiegelen aan de natuur?	D	Huisman	2009	Harpij/NVD roofdiervoedingsdag Rotterdam
Body Condition Score: het oog van de meester	D	Huisman	2009	Workshop, Rotterdam
Ontstaan en opzet AWQM als onderdeel; hoe nu verder?	M	Hopster	2009	Studiedag VHL, De Blije Wereld, Lunteren
Dieren in groen onderwijs; euthanasie	M	Hopster	2009	MBO Kwaliteitsnetwerk Dier, Velp
Welzijn van dieren in reizende circussen in Nederland: circuspraktijk anno 2008	M	Hopster	2009	Bijdrage Studium Generale Leeuwarden
Ondernemen met dierenwelzijn: kwaliteitszorg en marketing	M	Hopster	2009	Platform MBO, Ede
Een goede dood; euthanasieprotocol voor dieren op het Wellantcollege	M	Van den Brandt	2009	Wellantcollege, Houten
Darwin's impact on Pragmatics and Ethics.	M	Pompe	2009	Studium Generale Wageningen
Ethical Room for Manoeuvre: Implementation without principles.	M	Pompe	2009	First European Conference Food Marketing and Ethics Today. Paris,
Jacht: Willen en kunnen	M	Pompe	2009	Studium Generale: Jacht Leeuwarden
Welzijn van Dieren; nulmeting MBO	M	Hopster	2009	Team Landbouw en Loonwerk, AOC-Oost, Doetinchem
AWQM, een korte ontstaansgeschiedenis en hoe nu verder?	M	Huisman	2009	Minisymposium Wageningen
GKC-programma Welzijn van Dieren	D	Hopster	2010	KIGO-Adviescie, Utrecht
GKC-programma Welzijn van Dieren	D	Hopster	2010	EL&I, Werkgroep Dierenwelzijn in onderwijs, Den Haag
Zoo animal nutrition for zoo staff	D	Huisman	2010	Workshop 6th EZNC Barcelona
It seems difficult to feed browsers adequately: the Japanese Serow as yet another example	D	Huisman	2010	6th EZNC Barcelona

Titel	Product-groep	Spreker	Jaar	Waar
Development of a browse identification book for zoo keepers	D	Huisman	2010	6th EZNC Barcelona
Samenstelling vis, supplementering en visvervangers	D	Huisman	2010	Harpj NVD vis als voedsel dag
Natura.....magistra: how to feed captive primates	D	Huisman	2010	Affenpflegertag, Apeldoorn
The development of a zoo animal nutrition course for zoo staff	D	Huisman	2010	Annual EAZA congress, Verona
Dierbeleid in Groen Onderwijs: Euthanasie	M	Hopster	2010	Inleiding voor de AOC-raad, Ede
Dierenwelzijn en onderzoek	M	Hopster	2010	Gastlezing Major Diergezondheidszorg, Leeuwarden
Resumé en afsluiting	M	Hopster	2010	Conferentie Gemeentelijk Dierenwelzijns-beleid, Baarn
Maatschappelijke ontwikkelingen en de noodzaak om dierenwelzijn meetbaar te maken	M	Hopster	2010	Themadag Animal Welfare Quality Management, VHL, Leeuwarden
Minder Denken, Meer Doen. (Ethische) Ruimte om te Manoeuvreren in het Gemeentelijk Dierenwelzijn-beleid	M	Pompe	2010	Symposium Gemeentelijk dieren welzijn, Baarn
Meer dan melk alleen; dierenwelzijn als inkomsten-bron	M	Hopster	2010	PZ-Studiedag Groen Onderwijs, Aver Heino
Waardering van Dierenwelzijn	M	Hopster	2010	Introductie AiO-cursus, NWO, Lunteren
Licence to produce; kwaliteitszorg en marketing	M	Hopster	2010	Projectmeeting, CAH, Dronten
Ontstaan en opzet AWQM als onderwijsonderdeel	M	Huisman	2010	Themadag Leeuwarden
GKC-programma Welzijn van Dieren	D	Hopster	2011	Dierenartsen in Groen Onderwijs, Houten.
Welzijn en gezondheid van gehouden dieren	D	Hopster	2011	Vereniging Educaties Nederland, Ouwelands, Rhenen
Knelpunten bij dierentuinvloeding	D	Huisman	2011	Themadag voor Mbo docenten, Rhenen
How (not) to feed captive primates	D	Huisman	2011	AAP Int. Summer course, Almere
GKC-programma Dierenwelzijn: onderwijs als fakkel-drager	M	Hopster	2011	KIGO-Adviescie, Utrecht
Dierenwelzijn in het VMBO	M	Hopster	2011	Studiedag VMBO-Groen, Sneek
De dood als gering ongerief	M	Hopster	2011	Inleiding Studium Generale Leeuwarden
Dierenwelzijnsbeleid; hoe blijf je bij de tijd?	M	Hopster	2011	Conferentie Gemeentelijk Dierenwelzijns-beleid, Utrecht
Wetenschap is ook maar een mening	M	Hopster	2011	Livestock Research, afdeling Dierenwelzijn, Lelystad
Ethics and Entrepreneurship.	M	Pompe	2011	EL&I/NWO programma 'Waardering van Dierenwelzijn' Lunteren
Waardering van Dierenwelzijn	M	Hopster	2011	Opening symposium NWO, Utrecht
Geluk van koeien; beestje, boompje, huisje?	M	Hopster	2011	Inleiding Studium Generale Leeuwarden
Brand in Veehallen (dagvoorzitter)	M	Hopster	2011	Congres Nederlands Instituut voor Fysieke Veiligheid, Arnhem
BCS en wat daarbij komt kijken	M	Huisman	2011	Themadag voor Mbo docenten Rhenen
Terugblik en vooruitblik op cursus dierentuinvloeding	M	Huisman	2011	NVD curatorenoverleg Arnhem
Welzijn van zorgdieren langs de meetlat	D	Ruis	2012	Symposium: Dierenwelzijn in de zorg, Leeuwarden
Workshop designing diets for browsers and grazers	D	Huisman	2012	Workshop herbivore nutrition Zurich
Composition of whole fish used in Dutch zoos	D	Huisman	2012	7th EZNC Zurich
Feeding elephants in captivity	D	Huisman	2012	Joint presentation with M. Clauss and A. Fidgett 7th EZNC Zurich
BCS and weight management in captive elephants	D	Huisman	2012	Zoo based Workshop 7th EZNC Zurich
Fruit should be used with caution in gorilla diets	D	Huisman	2012	International Gorilla Workshop Apeldoorn
How (not) to feed captive primates	D	Huisman	2012	AAP Int. Summer course Almere
Nutrition education as a tool for further improvement of zoo animal welfare	D	Huisman	2012	Minding animals conference Utrecht
Vlees en spelen, broodnodige inzichten in het welzijn van dieren	M	Hopster	2012	Culinair journalisten, Wakker Dier, Amsterdam
Is het groene onderwijs dier- proof?	M	Hopster	2012	Inleiding Studium Generale Leeuwarden

Titel	Product-groep	Spreker	Jaar	Waar
Omgaan met dieren, anders dan vee	M	Hopster	2012	EL&I (Directie VDC), Cluster Gezelschapsdieren, Leeuwarden
Dieren op reis; businessclass of beestenboel	M	Hopster	2012	Inleiding Studium Generale Leeuwarden
Denken over Dieren: dier en ding, zegen en zorg	M	Hopster	2012	Inspiratiebijeenkomst EL&I/WUR, Utrecht
Hbo-onderzoek: ontschotten en verbinden	M	Hopster	2012	Opening hogeschooljaar VHL, Wageningen
Animal Welfare in animal oriented Dutch middle level vocational education	M	Van der Waal en Hopster	2012	Conferentie Minding Animals, Utrecht
Denken over Dieren in DM	M	Pompe	2012	Workshop DM – EL&I
More Room for Minding Animals	M	Pompe	2012	Conference Minding Animals, Utrecht
DUBBEL en DWARS: Zorgmakelaar: diermanager en cliëntmanager ineen	M	Pompe	2012	Symposium: Dierenwelzijn in de zorg, Leeuwarden
The ethics of Pain Research	M	Pompe	2012	Ethernet meeting INRA-WUR. Lelystad
Educating animal welfare to raise awareness and to target attitudes	M	Ruis et. al.	2012	Conference Minding Animals, Utrecht
Duurzame omgang met dieren; wat koeien en burgers willen.	M	Hopster	2012	Gastlezing Dier- en Veehouderij, Leeuwarden
Dierenwelzijn en onderzoek	M	Hopster	2012	Gastlezing Major Diergezondheidszorg, Leeuwarden
Dutch animal welfare education: collective understanding and individual application	M	Ruis, M.A.W., Hopster, H.	2012	In: Proceedings of the 63rd annual meeting of the European Association for Animal Production, 27-31 August 2012, Bratislava
Denken over Dieren: maatschappelijke trends en thema's voor de toekomst	M	Pompe	2012	Symposium Welzijn Gezelschapsdieren, Faculteit Diergeneeskunde, Utrecht
Duurzaam omgaan met dieren; wat koeien en burgers willen.	M	Hopster		Gastlezing Major Melkveehouderij, Leeuwarden

Bijlage 6: Specificatie van de tweede en derde geldstroom middelen

Project	Startdatum	Einddatum	Loop-tijd in dagen	Subsidie in €	Uren VHL	Netto subsidie VHL in €	Loonkosten niet VHL onderwijs- personeel in €	Kosten externe instellingen (incl. acc.) in €	Materiële kosten in €	Totale projectkosten in €
GS2										
MBO-cursus	5/1/2010	12/31/2011	609	73.720,00	460	19.048,00	43.472,00	26.786,00	6.150,00	111.276,00
Art.12 Wildlife	3/10/2009	9/2/2011	906	124.504,00	3151	104.749,50	8.085,00	11.947,00	3.765,00	221.571,00
Welzijnsmonitor vleeskalveren	1/1/2008	7/1/2010	912	44.039,50	1075	29.150,50	0,00	12.237,00	2.652,00	80.634,50
Programma Welzijn van dieren	1/1/2008	11/1/2011	1400	476.592,00	2677	176.135,00	162.073,00	109.738,00	28.646,00	476.592,00
AWQM	1/1/2008	6/30/2010	911	43.526,48	956	35.491,48	0,00	950,00	7.085,00	89.011,50
Dierenwelzijnsweb	1/1/2008	7/1/2010	912	44.594,70	350	- 13.501,55	34.742,50	36.975,00	3.750,00	99.783,50
Waarborgen paardenwelzijn	9/1/2008	3/1/2011	911	184.832,00	3721	17.181,50	21.641,00	139.214,00	17.616,00	401.507,50
Dierentuinvvoeding	9/1/2008	2/28/2011	910	118.426,00	2723	62.781,50	43.115,00	26.587,00	7.500,00	219.808,00
Ondernemen met dierenwelzijn	11/1/2008	5/1/2011	911	73.335,00	1527	13.192,38	15.259,25	42.923,00	9.590,00	149.041,80
Dierenwelzijn in beeld	9/1/2011	7/31/2013	699	116.475,00	in uitvoering	24.685,00	94.360,00	30.580,00	7.000,00	181.310,00
DWW Aantrekkelijk en int.	7/1/2010	12/31/2012	914	114.900,00	in uitvoering	31.100,00	87.600,00	32.500,00	7.500,00	190.600,00
Programma Dierenwelzijn	11/2/2011	11/1/2013	730	199.086,00	in uitvoering	119.796,00	71.832,00	35.824,00	7.550,00	199.086,00
Expertisecentrum Dierenwelzijn	9/1/2011	12/31/2013	852	230.000,00	in uitvoering	230.000,00	0,00	22.500,00	63.500,00	283.790,00
GS3										
Euthanasieprotocol Wellant	9/1/2009	3/1/2011	546	16.098,00		16.098,00				16.098,00
Koudmerken LTO	10/1/2010	3/1/2011	151	28.736,00		28.736,00				28.736,00
Denken over Dieren	3/1/2011	3/1/2012	366	22.998,00		22.998,00				22.998,00
Aankoopmotieven gezelschapsdieren	5/15/2012	2/15/2013	276	74.377,00	in uitvoering	46.209,00		28.168,00		74.377,00
				1.986.239,68		963.850,31	582.179,75	556.929,00	172.304,00	2.846.220,80

Bijlage 7: Samenvatting interviews stakeholders lectoraat Welzijn van Dieren

Geïnterviewden: 7 personen uit het werkveld (interviewer: Marianne Remmers)
7 docenten/onderzoekers (interviewer: Vincent Geerts)
Datum: 24 oktober 2012
Samensteller: Marianne Remmers

In deze notitie worden de gehouden interviews op hoofdlijnen samengevat t.b.v. de op te stellen kritische zelfreflectie voor de audit lectoraat Dierenwelzijn op 19 december a.s. Voorafgaand aan de interviews is een vragenlijst (per doelgroep) toegestuurd; de daarin aangekondigde bijlagen (onderzoeksagenda en werkplan) ontbraken.

Algemeen (werkveld en docenten)

Geïnterviewden zijn positief over het functioneren van het lectoraat.

Het onderwerp Dierenwelzijn staat nadrukkelijk in de schijnwerpers in de maatschappij en in de politiek. Het lectoraat heeft in deze discussie een rol en kan/moet aan deze discussies een bijdrage leveren door kennisontwikkeling, koppeling van technische aan sociologische en ethische aspecten van dierenwelzijn, het creëren van netwerken tussen verschillende betrokkenen, het opleveren van rapporten/activiteiten en van betrouwbare informatie.

Zeker binnen Diermanagement is (veel) aandacht voor dierenwelzijn.

Sommige geïnterviewden maken in het interview bewust onderscheid tussen het lectoraat en de persoon Hans Hopster. Allen zijn het eens over de gedrevenheid en enthousiasme van de lector. Er is echter vanuit het werkveld ook een MAAR te beluisteren. Zoals iemand opmerkte:

“Het lectoraat noch VHL is een prominente speler in de ontwikkeling in het domein/vakgebied. De persoon Hans Hopster heeft hierin wel een belangrijke rol”. Of in de woorden van een ander: “Je kunt niet om hem heen. Hij wordt dus vaak benaderd”.

Het lectoraat (docenten en werkveld)

Twee van de zeven geïnterviewden werkveld hebben op basis van eigen ervaringen een doelstelling voor het lectoraat verwoord. Het werkveld gaf aan niet bekend te zijn met de onderzoeksagenda van het lectoraat, konden/wilden daar dus geen oordeel over geven. De website bood geen houvast: deze is niet up-to-date. Allen zijn tevreden over de kwaliteit van de bij hen bekende (gezamenlijke onderzoeks)projecten en ervaren het lectoraat als succesvol en de lector als professioneel.

Projecten die zijn benoemd: Dierenwelzijnsweb, internetcursus ‘Dierenbescherming MBO en Dierenbescherming’, het rapport ‘Denken over Dieren (deel 1 en 2), rapporten over welzijn circusdieren, respectievelijk omgang met agressieve dieren of onderzoek naar omgang met risicovolle dieren, minisymposia Gemeentelijk Dierenwelzijnsbeleid. Eén noemt het rapport “Brand in Veestallen”: op zich een project waar wellicht vraagtekens geplaatst kunnen worden bij het niveau en kwaliteit van onderzoek. Echter het rapport had een grote spin-off, mede door de aandacht hiervoor van de politiek. Twee gaven aan dat ze uitnodigingen ontvangen voor bijeenkomsten van Studium Generale.

Het werkveld omschrijft het lectoraat als één van de spelers in het maatschappelijk en politiek krachtenveld. De meeste geïnterviewden hebben geen goed zicht op (de samenstelling van) het lectoraat en/of de kenniskring. Een aantal weet namen te noemen van docent/onderzoekers, betrokken bij het lectoraat.

Het lectoraat draagt vooral op nationaal niveau bij aan het maatschappelijke debat. Een enkele keer regionaal, doordat deelnemers aan nationale projecten participeren in regionale projecten ("linking pin"). De communicatie richting lectoraat loopt vaak via Hans Hopster.

Niet iedereen is actief in het verwijzen naar het lectoraat. *"Staat bij iedereen voldoende scherp op het netvlies wat het lectoraat doet?"*

Het werkveld ziet geen taak voor zichzelf weggelegd om de wettelijke opgave voor het HBO-lectorat beter te doen slagen.

Alle docenten zijn in staat sterke punten te benoemen van het lectoraat:

- lectoraat zorgt voor (actuele) thema's waaraan studenten in projecten kunnen werken (genoemd door twee personen);
- het Dierenwelzijnsweb leidt tot professionalisering en spin-offs;
- de communicatie door het lectoraat is goed; Dierenwelzijnsweb en nieuwsbrieven zijn een goed middel;
- lectoraat is breed in thematiek en tevens gericht op alle diersoorten (door drie personen genoemd);
- lectoraat heeft middels grote netwerk ook in "ogenschoijnlijk moeilijk te benaderen sectoren of doelgroepen een basis voor samenwerking, advies en onderzoek gelegd";
- de structuur met daarin het organisatieconcept van projectingenieurs en de mogelijkheid om zo goede studenten voor een bepaalde tijd aan het lectoraat te verbinden (genoemd door twee personen);
- het lectoraat heeft actuele onderwerpen in portefeuille, waaraan je als docent medewerking kunt verlenen en studenten van kunnen leren;
- het lectoraat heeft "reuring" teweeg gebracht;
- het lectoraat heeft grote projecten binnengehaald, via o.a. NWO, AWQM; het lectoraat is via Studium Generale goed zichtbaar;
- het lectoraat kan bijdragen aan professionalisering van het houden van dieren in werkveld en binnen de maatschappij.

Het zwaartepunt van het enthousiasme ligt bij Diermanagement; docenten Dier- en Veehouderij zijn wat terughoudender.

(Nieuwe) onderzoeksthema's (werkveld en docenten)

Geïnterviewden noemden als onderzoeksthema's voor de komende jaren:

- De psychologische kant van het omgaan met dieren (werkveld);
Wat zijn verklaringen voor gedrag inzake vermenschlijking van dieren of het opeten van dieren?
- Meer aandacht voor (het welzijn van) gezelschapsdieren (werkveld);
- Vertalen van wetenschappelijk onderzoek naar praktijkgericht onderzoek en kennisontwikkeling op hbo-niveau, alsmede van hbo naar mbo. Nederland heeft belang bij een innovatieve ontwikkelingen waarbij betrokkenen sector-/regio-/bedrijfoverstijgend werken aan nieuwe kennis en toepassing hiervan. Er is een link met het volgende punt:
- Dierenwelzijn beter in het curriculum opleiding Dier- en Veehouderij inbedden (werkveld en onderwijs);
- Het thema Duurzaamheid op basis van een eigen "look and feel" beter aanhaken/inbedden (werkveld en onderwijs);

- Begeleiden van de professionalisering van het werkveld van binnenuit, met aandacht ook voor de wijze waarop (werkveld en onderwijs).

De lector (docenten en werkveld)

De lector is 50% in dienst bij Wageningen UR/Livestock Research en 50% bij VHL. Deze zogenaamde ‘personele unie’ wordt door het werkveld en door een enkele docent als positief bekeken, al is het niet voor iedereen altijd even duidelijk ‘welke pet’ de lector op heeft. Een aantal geïnterviewden constateert dat de werkdruk hoog kan zijn. Eén docent verwoordt het aldus *“Hans is aanspreekbaar, maar heeft het erg druk. Zijn bereikbaarheid zou verbeterd mogen worden”*.

Een collega-docent constateert: *“Hans initieert, denkt mee en laat de uitvoering over aan zijn medewerkers en studenten. Dat is een goede rol, die ook past”*.

Hans Hopster wordt ervaren als BOEGBEELD van het lectoraat en als expert. Hij is goed op de hoogte van wat er leeft in de maatschappij en in het wetenschappelijk onderzoek, kan het goed vertalen naar de praktijk en inspireert door enthousiasme en gedrevenheid. Hans denkt mee met de opdrachtgever, legt (nieuwe) verbindingen (creatief) tussen technische en bijvoorbeeld sociologische en ethische aspecten en checkt of aan de opdracht is voldaan.

Hans Hopster heeft het welzijn van dieren hoog in het vaandel staan, hetgeen soms belemmerend kan werken in de contacten met het bedrijfsleven.

Valt de lector weg, dan verwacht het werkveld problemen inzake continuïteit binnen het lectoraat en binnen Van Hall Larenstein.

Aan de orde is gekomen dat de lector onder andere lid is van de Raad van Dierenaangelegenheden (RDA), programmaleider GKC, lid van de commissie Ethiek van Wageningen UR, en lid van de commissie Dierenwelzijn NWO. Hij is spil (‘personele unie’) tussen Wageningen UR – VHL en heeft via bijvoorbeeld RDA contacten met andere (maatschappelijke en economische) spelers inzake Dierenwelzijn.

Werkveld en onderwijs zijn het er over eens dat de lector een groot netwerk heeft op diverse niveaus, dat wordt ingezet voor onderwijs en onderzoek.

De mening van betrokken docenten over de rol van de lector varieert van *“GEEN MENING (NOG)”* tot *“GOED, professioneel en initiator, vraagt van docenten én studenten een kwalitatief goede inbreng”*.

Bijdrage aan curriculum(vernieuwing) (docenten)

Het project AWQM wordt door bijna alle betrokken docenten als eerste genoemd. Sommigen zijn in staat om relaties met majors en minors te leggen. Verschillende personen noemen de minor art. 12 Wildlife. Bijna allen noemen het netwerk van het lectoraat dat wordt ingezet voor stages en afstudeeronderzoek. Met een ‘maar’ van twee docenten: *“via stages is het lastiger deze verbinding te leggen omdat stages bij voorkeur extern en dus niet binnen het lectoraat worden uitgevoerd”*. Een docent constateert dat het lectoraat zichtbaar is in alle jaren, tegelijkertijd geeft een collega als tip: *“verzorg gastlessen in het eerste jaar om de zichtbaarheid te vergroten”*. Een aantal docenten noemt Studium Generale.

Op locatie Wageningen is het lectoraat *“via het onderwerp welzijn verbonden met de major Equine Leisure and Sports en in mindere met de major Equine Business and Economics”*. Enkele stages en afstudeerprojecten zijn gekoppeld aan het project Waarborgen Paardenwelzijn.

Twee docenten geven expliciet aan dat het lectoraat is betrokken bij onderwijsvernieuwing; twee zijn van mening dat de lector geen rol speelt hierin. Eén omschrijft het als een beperkte rol. Twee geven aan dat er niet afzonderlijk wordt geëvalueerd op de inbreng. In de woorden van één van deze twee: *“de sturing op inbedding van het lectoraat in de opleiding vind op verschillende niveaus plaats”*.

Competentieontwikkeling docenten en studenten (docenten)

Drie docenten geven aan geen lid te zijn van de kenniskring. Eén stelt dat de kenniskring uit beeld is verdwenen. Twee maken de opmerking dat nagedacht wordt over een kenniskring ‘nieuwe stijl’.

Betrokken docenten noemen met name voorbeelden waaruit blijkt dat zij werken aan de ontwikkeling van hun onderzoekscompetenties. De voorbeelden lopen uiteen van een bijdrage aan een specifiek project tot het volgen van een meerdaagse cursus.

Toegesplitst op verkregen competenties worden genoemd: het ontsluiten van kennis en vertalen naar de praktijk (twee keer); het publiceren en/of presenteren van resultaten (twee keer); het in contact komen met een andere vorm van toegepast onderzoek. Een docent stelt: *“het lectoraat zorgt voor het actueel houden van kennis bij docenten”*. Een collega: *“hier heb ik geen ervaring mee”*.

Geïnterviewde docenten zijn in het algemeen positief over de ontwikkeling van onderzoekscompetenties bij studenten. Een vraagt zich expliciet af of dit niet vooral de verdienste is van het competentiegericht onderwijs. Drie stellen dat voor de komst van het lectoraat al werd ingezet op de ontwikkeling van deze competenties. Een van hen: *“de komst van Hans Hopster heeft dit wel versterkt”*. Een docent merkt verschillen op tussen studenten Diermanagement en Dier- en Veehouderij: de laatsten zijn vooral praktisch georiënteerd.

Het beeld over de feedback van het werkveld is diffuus: niet iedereen geeft hier een mening over. Drie docenten stellen in het algemeen dat stagebedrijven tevreden zijn over kennis en competenties van studenten VHL.

Bijdrage lectoraat profilering VHL (docenten)

Het beeld is diffuus: het varieert van NIET tot de uitspraak: DUIDELIJK ZICHTBAAR, met de kanttekening dat het lectoraat vooral is gekoppeld aan locatie Leeuwarden/opleiding Diermanagement. *“EL&I kijkt nu echt richting Leeuwarden als het om dieren gaat”*. Een geïnterviewde geeft voorbeelden om de impact van het lectoraat op het werkveld zichtbaar te maken.

Verbeterpunten (docenten en werkveld)

Verbeterpunten, genoemd door werkveld en onderwijs, zijn:

- de PR (over het voetlicht brengen wat je allemaal doet en gedaan hebt, waar mogelijk met aandacht voor opvolging en inbedding in maatschappij) en het onderhouden hiervan. In voor buitenstaanders begrijpelijke taal. Een docent: *“de producten van het lectoraat zijn bekender dan het lectoraat en haar leden”* (werkveld en onderwijs).
- website up-to-date brengen en houden (werkveld en onderwijs);
- geef weer gastcolleges in het eerste jaar, opdat het lectoraat zichtbaar wordt voor nieuwe studenten (onderwijs);
- betrek meer studenten bij het lectoraat (onderwijs);
- vergroot de bekendheid van het lectoraat bij het ministerie; bekender is ASG/LR (werkveld);

- inzet van social media (werkveld en onderwijs);
- draag zorg voor continuïteit door ook andere medewerkers lectoraat een rol buitenshuis te laten spelen (werkveld en onderwijs);
- de samenstelling van kenniskring en de bekendheid hiervan vraagt aandacht (werkveld en onderwijs);
- slecht de muur tussen Diermanagement en Dier- en Veehouderij, in Leeuwarden en op locatie Wageningen (werkveld en onderwijs);

Of anders geformuleerd:

- meer opereren vanuit de hogeschool, minder vanuit Diermanagement, met meer oog voor locatie Wageningen (werkveld en onderwijs);
- zet in op een intensievere samenwerking tussen lectoraat en partijen waarbij het dierenwelzijn nog een minder grote rol spelen, bijvoorbeeld grote economische partijen binnen de veehouderij (werkveld en onderwijs);
- meer aandacht voor een internationale bijdrage (Engelstalig) (onderwijs).
- het administratieve proces (projectaanvraag en – bewaking) mag wat strakker (onderwijs).

Een verbeterpunt hogeschoolbreed (onderwijs):

- maak het eenvoudiger om medewerkers lectoraat op een andere dan de eigen locatie in te zetten!

Bijlage 8: Samenvatting interviews studenten en alumni

Geïnterviewden : 2 studenten Diermanagement (interviewer: Marije Nieuwenhuizen)
2 alumni Diermanagement (interviewer: Marije Nieuwenhuizen)
Datum: 17 oktober 2012
Samensteller: Marianne Remmers

In deze notitie worden de gehouden interviews onder studenten op hoofdlijnen samengevat t.b.v. de op te stellen kritische zelfreflectie voor de audit lectoraat Dierenwelzijn op 19 december as.

Voorafgaande de interviews is een vragenlijst (per doelgroep) toegestuurd; de daarin aangekondigde bijlagen (onderzoeksagenda en werkplan) ontbraken.

Samenvatting studenten

De studenten zijn 2^e respectievelijk 3^e jaars (loopt nu stage bij een regionale Dierenbescherming).

Studenten hebben beiden een VIP (Vrij Invulbare Punt voor 1 EC) uitgevoerd:

- het ontwikkelen van een kwartetspel over diervoeding en spijsvertering voor (v)mbo; Student heeft hiervoor gekozen vanwege de benodigde creativiteit, het zelfstandig werken (geen rekening houden met anderen = optimale planningsruimte) en het herhalen van kennis.
- het maken van een film ter vergroting van de beeldenbank. Onderwerp: het verschil tussen een gangbare varkenshouderij versus een biologische. Student heeft voor dit onderwerp gekozen, omdat "Ik graag iets wil betekenen voor dieren in de bio-industrie".

Beide studenten hebben het onderwerp gevonden via Blackboard.

De aangeleerde vaardigheden:

- Vaardigheden omtrent filmen (hoe maak je een film en een filmscript);
- Presentatievaardigheden;
- Kennis over de varkenshouderij;
- Kennis op ethisch vlak, varkenshouders willen soms wel anders, maar kunnen niet anders doordat het bedrijf anders niet kan bestaan (financiën);
- Kennis over auteursrecht internet;
- Betere beheersing van kennis over diervoeding en spijsvertering.

Voorafgaand aan het uitvoeren was één student niet bekend met het lectoraat; de ander bezoekt vanaf jaar 1 bijna alle Studium Generale. Aanleiding eerste bezoek: het behalen van SLB-punten.

Studenten noemen als (verbeter)punten voor de toekomst:

- Opdrachten aanbieden die ik heb gekregen. Studenten de mogelijkheid bieden om zelf iets te kunnen doen voor dierenwelzijn in de praktijk;
- Lespakketten ontwikkelen voor studenten, bijvoorbeeld een module ontwikkelen over dierenwelzijn;
- Beter zichtbaar worden voor studenten, bijvoorbeeld door op Blackboard ook een korte uitleg te geven over het lectoraat (twee keer);

- Studenten helpen een link te vinden tussen theorie en praktijk: hoe werkt nu de praktijk?
- Tot slot zou het lectoraat een project moeten starten met de boodschap 'minder vlees eten is verstandig'. Er hangen zoveel milieuaspecten samen met de vlees-industrie. Deze kennis zou nog beter en meer verspreid mogen worden.

Samenvatting alumni

De twee alumni zijn werkzaam bij een stichting gericht op dieren respectievelijk in een diergezondheidscentrum.

Beiden hebben een afstudeeropdracht uitgevoerd:

- het ontwikkelen van een welzijnsmonitorprotocol/audit voor konijnen op kinderboerderijen;
Het lectoraat wilde een project Quality Management ontwikkelen voor kleinere diersoorten, ook vanuit kosten oogpunt. Dit soort projecten is voor kleinere diersectoren vaak te duur. Een tweede overweging: de voorbeeldfunctie van kinderboerderijen.
- brand in veestallen (met een medestudent).
Voor het lectoraat is onderzoek gedaan naar oorzaken van brand in veestallen, de frequentie en naar preventiemogelijkheden.

Eén alumnus heeft stage gelopen bij het Nederlands Normalisatie Instituut en daar gewerkt met aan het QMproject. Op basis van de opgedane ervaringen is het initiatief genomen om in overleg met Tjalling Huisman en vakdocent te gaan werken aan een welzijnsmonitorprotocol voor konijnen op kinderboerderijen.

De tweede denkt dat het idee is aangedragen door een vakdocent of dat het idee is opgepikt via publicatieborden¹.

De genoemde redenen voor het doen van dit afstudeerproject:

- Bijdrage leveren aan een beter dierenwelzijn, specifiek voor landbouwhuisdieren i.v.m. de grootschaligheid van deze diergroep in combinatie met persoonlijke drijfveer om iets te betekenen voor landbouwhuisdieren;
- De hoofdmotivatie: een opdracht in het kader van dierenwelzijn en het belang daarvan. 'dieren houden is leuk, maar je moet wel weten hoe dat verantwoord kan';
- Zelfstandig een protocol ontwikkelen en uitwerken;
- Het voortraject van het ontwikkelen van een protocol meemaken, hoe kom je aan de risicopunten bijvoorbeeld;
- Netwerk vergroten.

Wat heeft het uitvoeren van deze opdracht jou opgeleverd?

- Goede naamsbekendheid, de resultaten van het onderzoek 'brand in stallen' is veelvuldig in de media gekomen. Ook hebben studenten een prijs gewonnen voor hun onderzoek.
Het afstudeeronderzoek is gepresenteerd op de conferentie Gemeentelijk Dierenwelzijnsbeleid in oktober 2010 in Baarn. Goed voor het C.V.!

¹ Dat is treffend. Ik heb destijds bij deze student(en) hemel en aarde moeten bewegen om hen er toe te brengen dit onderwerp als AO op te pakken. Zij wilden namelijk iets doen voor Varkens in Nood, met WOB-verzoeken knelpunten bij varkenstransporten in beeld brengen. Ik heb hen toen ervan overtuigd dat dit project voor hun CV veel meer zou kunnen gaan opleveren.

Door het onderzoek zijn Kamervragen gesteld over de branden in veestallen, er is een plan van aanpak gemaakt en uiteindelijk is er een motie aangenomen in de Tweede Kamer die oproept om uiterlijk voor 1 januari 2013 regels op te stellen voor de brandveiligheid van stallen.

- Vergrote kennis over dierenwelzijn in combinatie met branden respectievelijk vergrote kennis inzake QM en het ontwikkelen van protocollen en over konijnen (gedrag, voeding, huisvesting etc.). Ook is meer kennis verkregen over de landbouwhuisdierensector, ook op ethisch vlak en over deskundigen in Nederland binnen de Dierenwelzijnssector: 'de diersector is een kleine wereld, het is belangrijk dat mensen je kennen';
- Zenuwen voor het geven van presentaties overwonnen.

Een alumnus is bekend met het lectoraat via regelmatige aanwezigheid bij Studium Generale. De tweede alumnus heeft gekozen voor de opleiding Diermanagement vanwege de aandacht voor dierenwelzijn en de rol van het lectoraat hierin.

(Verbeter)punten voor de toekomst:

- Studenten motiveren en stimuleren, ook vanuit ethisch oogpunt, zodat zij zich tijdens en na hun studie inzetten voor dierenwelzijn in de praktijk.
- Echte dierenliefde ontstaat door contact met dieren en kennis over dieren. Het lectoraat kan hier een rol in vervullen door kennisoverdracht in theorie en in de praktijk, het werken met dieren in de praktijk, door inspirerend te zijn voor studenten.
- Meer aandacht besteden aan landbouwhuisdieren.
- Meer onderzoeken verzamelen en beter zichtbaar maken onder studenten (bijvoorbeeld via e-mail).
- Dierenwelzijnsweb ontsluit en verspreidt kennis over dierenwelzijn op een toegankelijke en begrijpelijke manier.
- Meer opdrachten omtrent dierenwelzijn verwerken binnen modules.
- Lectoraat zou een nationaal begrip moeten worden, zodat ze ook zichtbaar zijn in het zuiden van Nederland.
- Het lectoraat zou nog meer financiering moeten ontvangen zodat ze nog meer goede dingen kunnen doen voor de dieren!!

Hogeschool

**VAN HALL
LARENSTEIN**

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Leeuwarden

Agora 1
Postbus 1528, 8901 BV
Telefoon (058) 284 64 44

Velp

Larensteinselaan 26a
Telefoon (026) 369 57 95

Wageningen

Droevendaalsesteeg 2
Telefoon (026) 369 57 95

info@vanhall-larenstein.nl

www.vanhall-larenstein.nl